

XAVIER BARÓ I QUERALT

**TESI DOCTORAL:
“LA HISTORIOGRAFIA CATALANA EN
EL SIGLE DEL BARROC (1585-1709)”**

**DEPARTAMENT D’HISTÒRIA MODERNA DE LA UNIVERSITAT DE
BARCELONA**

**PROGRAMA DE DOCTORAT: “EL MÓN MEDIEVAL I MODERN: ÚLTIMES
LÍNIES DE RECERCA” (BIENNI 2000-2002)**

DIRECTOR: FERNANDO SÁNCHEZ MARCOS

BARCELONA, DESEMBRE DE 2005

8. DON FRANCESC DE MONTCADA (1586-1635): POLÍTIC, HISTORIADOR I NEOESTOIC

Francesc de Montcada. Madrid, Museu del Prado, escola de Van Dyck.

8. DON FRANCESC DE MONTCADA (1586-1635): POLÍTIC, HISTORIADOR I NEOESTOIC

Als 370 anys de la seva mort, el coneixement de la figura de Don Francesc de Montcada comença a ser una mica més clar i diàfan, tot i que encara hi ha facetes en la seva trajectòria vital no prou conegudes. Montcada, representant d'una de les famílies nobiliàries més conegudes i prestigioses de la Corona d'Aragó, fou un home entregat al servei de la Monarquia Catòlica en els anys en què aquesta començava el seu lent declivi. Alhora, rebé una educació culta i refinada. El seu interès per les disciplines humanístiques (història, filosofia, llatí i grec) varen fer d'ell un dels representants del cercle erudit barceloní que aparegué en la dècada de 1620 i que ha estat estudiat per Simon i Villanueva¹.

Però la trajectòria vital i fins i tot espiritual d'aquest noble nat a València és ben diferent de la dels erudits i historiadors catalans d'abans de la revolta de 1640. Montcada és i se sent, sobretot, un noble al servei de la Monarquia, i com a tal tractarà d'actuar al llarg de la seva vida. Els seus interessos culturals només pogueren veure's realitzats al llarg de la seva joventut, moment en què escriu la seva obra més coneguda i difosa, la *Expedición de los catalanes y aragoneses contra turcos y griegos*. El 1624 marxa d'Espanya per dur a terme diversos encàrrecs polítics, diplomàtics i militars, i la seva activitat erudita es veurà absolutament reduïda. Montcada, tot i les reiterades sol·licituds a Felip IV i al Comte-Duc Olivares ja no tornarà més a la seva terra.

¹ Vegeu la referència bibliogràfica en la següent nota.

L'objectiu principal del present apartat és donar a conèixer aquesta doble faceta, la de l'erudit barroc i la del diplomàtic i polític, sense oblidar que ambdues vessants es troben absolutament interrelacionades. A partir de l'estudi de la correspondència entre Montcada i Olivares i Felip IV es percep un polític amb unes dots d'acció netament neostoiques, curulles de l'espiritualitat cristiana sorgida arran del Concili de Trento. Hem volgut estudiar, doncs, el Montcada erudit, però també el polític i noble, que encarna com pocs l'ideal del polític que combat amb la ploma i amb l'espasa per la defensa d'Espanya.

8.1.- SÍNTESI BIOBIBLIOGRÀFICA

8.1.1. Joventut, dedicacions erudites i primeres tasques diplomàtiques (1586-1623)

Francesc de Montcada va néixer a finals de 1586 a València². Descendent d'una de les famílies nobiliàries més antigues de Catalunya³, tingué els títols de

² Tot i que no se sap amb exactitud la data de naixement, a la parròquia de Sant Esteve de València consta el seu bateig el dia 29 de desembre de 1586. En la "Consulta sobre las encomiendas procedentes de Ordenes militares en la Corona de Aragón" (Biblioteca Nacional de España, ms. 2336, fol. 130) presentada pel seu nét Miquel de Montcada ja es referma aquesta data. La primera notícia biogràfica sobre Montcada apareix a la continuació de la *Cataluña Ilustrada* d'Esteve de Corbera a càrrec de José Gómez de Porres (*Continuación de la Cataluña Ilustrada de Corbera*, Nàpols: Antonio Gramignani, 1678, fols. 8, 434-435). Sobre la vida i l'obra de Montcada, vegeu: ANTONIO, Nicolás. *Bibliotheca Hispana Nova*, Madrid: J. de Ibarra, 1783 (2a ed), tom I, p. 449; JIMENO, Vicente. *Escritores del Reino de Valencia*, València, 1747, tom I, p. 326-327; RODRÍGUEZ, José. *Bibliotheca valentina*, València: Impr. De Joseph Thomás Lucas, 1747, p. 142; TORRES AMAT, Félix. *Memorias para ayudar a formar un Diccionario Crítico de los escritores catalanes y dar alguna idea de la antigua y moderna literatura de Cataluña*, Barcelona: Imp. de J. Verdaguer, 1836, p. 425 (existeix edició facsímil: València: Curial, 1978. Aquesta obra ha estat editada, amb altres textos, en format electrònic per MOLAS RIBALTA, Pere (Comp). *Textos Clásicos para la Historia de Cataluña (II)*. Madrid, 2000); MATEU LLOPIS, Felipe. *Los historiadores de la Corona de Aragón...*, p. 58-59; GILI GAYA, Samuel. "La "Vida de Boecio", de Francisco de Moncada", *Revista valenciana de filología* 2 (1952), p. 1-10; *Historiadores de los siglos XVI y XVII*, Madrid: CSIC, 1964, p. 127; i les introduccions de les edicions de la *Expedición...* fetes per les editorials Espasa-Calpe (Madrid, 1969; p. VII-XXXVII, a càrrec de Samuel Gili Gaya) i Akal (Torrejón de Ardoz, 1987, p. 9-10); SANMARTÍ, Francisco. *Tácito en España*. Barcelona: CSIC, 1951, p. 171-180; COLOM DE BOTERBERGE, Teresa. *El escritor Don Francisco de Moncada, diplomático en Alemania y Flandes*. Tesi doctoral. 2 vols. Barcelona, 1976; GUTIÉRREZ, Jesús. "Don Francisco de Moncada, el hombre y el embajador. Selección de textos inéditos", *Boletín de la biblioteca de Menéndez Pelayo*, LVI (1980), p. 3-72; SIMON, José. "Expedición de los catalanes y aragoneses contra turcos y griegos de Francisco de Moncada: fuentes bizantinas", *Erytheia. Revista de Estudios Bizantinos y Neogriegos* 15

Comte d'Osona i posteriorment Marquès d'Aitona, car fou fill de Gastón de Montcada, segon marquès d'Aitona, virrei de Sardenya i Aragó i ambaixador en la cort de Roma (1605) i de Catalina de Montcada, senyora de les baronies de Callosa i Taverna.

Tal i com recorda el mateix Montcada, el seu pare formà part de l'Armada Invencible, on estigué a prop de trobar la mort⁴. Pel que se sap, el pare de Montcada ja fou conegut per la seva prudència en l'art de la política. Fou l'encarregat, com a virrei, de dur a terme l'expulsió dels moriscs de Catalunya, i pràcticament no rebé ni queixes ni oposició. Recordem *en passant* que Felip II atorgà el títol de marquès d'Aitona a Francesc de Montcada, avi de l'autor de la *Expedición*. Francesc de Montcada tingué dos germans, Miquel (que morí el 1619) i Lucrècia (que també morí jove, el 1608).

Pel que sembla, des de ben jove rebé una acurada formació humanística. L'erudit Auberto Mireo en el seu *De Scriptor* (cap 387, p. 256) no dubta en lloar el talent precoç del jove Montcada.

Montcada es va casar amb Margarita de Castro y Cervellón al voltant de l'any 1610. Es pot deduir aquesta data de la lectura de l'obra de Gaspar Escolano

(1994), pp. 95-104; BARÓ I QUERALT, Xavier. "La presència del llegat grec en la Catalunya Moderna: Francesc de Montcada i la *Expedición de los catalanes y aragoneses contra turcos y griegos*", *Pedralbes. Revista d'Història Moderna* 18-I (1998), p. 475-482; "Concepció i funció social de la història segons Esteve de Corbera (1563-1633?) i Francesc de Montcada (1586-1635)", *Pedralbes. Revista d'Història Moderna* 23-II (2003), p. 491-506; "Constantinopla y Grecia en la memoria històrica de los catalanes: Don Francisco de Montcada, un historiador del siglo XVII", *IX Encuentro Científico sobre Grecia: Constantinopla, 550 años desde su caída* (Granada, 4-6 desembre 2003), en premsa; GONZÁLEZ CAÑAL, Rafael. "La Vida de Boecio" de Francisco de Moncada y el conde de Rebolledo", *Silva. Estudios de humanismo y tradición clásica* 2 (2003), p. 131-146; SIMON I TARRÉS, Antoni i VILLANUEVA, Jesús. "El cercle erudit i històric barcelonès dels anys vint i trenta del Sis-cents i la revolució de 1640", *Revista de Catalunya* 122 (1997), p. 40-53; SIMON I TARRÉS, Antoni. *Els orígens ideològics de la revolució catalana de 1640*. Barcelona, 1999, p. 74 i ss; VILLANUEVA LÓPEZ, Jesús. *Política y discurso histórico en la España del siglo XVII. Las polémicas sobre los orígenes medievales de Cataluña*. Alicante: Universidad, 2004, p. 88-90.

³ Una extensa bibliografia sobre la família Montcada a la introducció de S.Gili Gaya a la *Expedición...*, Madrid: Espasa-Calpe, 1969, p. IX.

⁴ MONCADA, Francisco de. *Genealogía de los Moncada* (Arxiu de Medinaceli, lligall 224).

(*Décadas de la Historia de Valencia*, 1611, amb pròleg del 1610) on es parla d'un Montcada ja casat en el moment d'aparèixer l'obra. Margarita era filla única de Martín de Alagón, que era senyor de les baronies d'Alfajarín i Hoz de Aragón i d'Estefania de Castro, baronessa de La Laguna. La seva muller heretà aquests títols. D'aquest matrimoni nasqué Guillem Ramon de Montcada, que també cultivà les lletres i que fou Virrei de Galícia i Governador de la Corona en l'època de la minoria d'edat de Carles II.⁵ També tingué dues filles més, Caterina i Estefania. Òbviament, és entre els anys situats entre el seu enllaç (circa 1610) matrimonial i el seu nomenament com a ambaixador a Alemanya (1623) quan Montcada té temps per dedicar-se a les seves activitats historiogràfiques i erudites. La primera activitat erudita de la qual tenim constància l'hem de situar entre els anys 1617 i 1618, tot coincidint amb la mort de la seva mare. Pierre de Marca estava treballant en el que havia de ser la seva *Histoire de Bearn* que veié la llum el 1640. Marca s'adreça a Gastón de Montcada per tal d'esbrinar els orígens dels vescomtes de Bearn i la seva relació amb els primers membres de la nissaga dels Montcada. El pare encarregà la tasca al fill, i Francesc de Montcada adreça dues cartes de contingut històric i alhora personal a Marca, així com unes "Notae de Bearnensibus vicecomitibus" en els quals hi afegí un apartat titulat "De origine Moncatarum familiae". Tot aquest material fou publicat per Marca el 1640⁶. En la nota dirigida "Au lecteur", Marca elogia la figura de don Francesc, tot qualificant-lo d'ésser "*vn des Grans Hommes qu'eust la Couronne d'Espagne*"⁷. La carrera diplomàtica de Montcada es desenvolupà tot ocupant-se de diverses

⁵ Sobre Guillem Ramon de Montcada, vegeu, TORRES AMAT, Félix. *Memorias...*, p. 425.

⁶ MARCA, Pierre de. *Histoire de Bearn*. Paris: Jean Camusat, 1640.

⁷ MARCA, Pierre de. *Histoire de Bearn*, "Au lecteur"

missions polítiques per a la Monarquia Hispànica⁸. La primera tasca que li fou encomenada es remunta al gener de 1622, quan Felip IV li demana que vagi a Brussel·les per donar el condol a la tia de Felip IV, la Infanta Isabel, amb motiu de la mort de l'arxiduc Albert. Pel que se sap, Montcada realitzà les tasques eficientment, i la impressió que causà en la Infanta fou molt positiva. Per aquest motiu la Monarquia refermà el seu paper com a negociador, i a finals de 1622 és enviat a Catalunya per tal d'asserenar els ànims a causa del mal ambient creat arran del pretès nomenament de Joan Sentís com a Virrei⁹. Sabem que Montcada, una "figura popular entre els catalans" segons Elliott, seguí els consells del seu pare, i realitzà correctament la tasca que li fou encomenada¹⁰. En aquesta ocasió despunta ja el caràcter conciliador i alhora expeditiu que mantindrà al llarg de la seva carrera política i diplomàtica. Destaquem a continuació un fragment del memorial que Montcada adreçà al Consell de Cent el 12 de gener de 1623, on s'aprecia la interpretació del passat històric del Principat segons el comte d'Osona:

"Su Magd. tiene resuelto de hazerse obedecer con parecer unánime de todos sus Consejos y tan apretado que dicen que ha de ser obedecido si quiere ser rey, y que cediendo en esto, la Magd. real viene a ser menospreciada y desobedecida de la nación más fiel y más leal que el mundo ha tenido, pues en el espacio de ochocientos años siempre ha reynado entre nosotros el que el derecho y no la pacciòn

⁸ La biografia més acurada sobre Montcada és la de S.Gili Gaya a la Introducció a la *Expedición...*, Madrid: Espasa-Calpe, 1969, p. VII-XXXVII.

⁹ ELLIOTT, John H. *La Revolta Catalana (1598-1640): Un estudi sobre la decadència d'Espanya*. Barcelona: Crítica, 1989, p. 146-171, esp. p. 163 i ss.. Felip IV (BNE, ms. 2336, fol. 168) li ordena, entre altres, que "luego trataréis (habiendo entendido las personas que podrán ser á propósito para lo que se pretende, y que no estuvieren tambien afectadas al negocio) de reducir las por los medios que tuviéredes por convenientes, diciéndoles particularmente la poca justicia que tienen en lo que pretenden, y que lo que se ha mandado es conforme á sus privilegios y á lo que mas conviene á mi servicio, y buen gobierno de aquel Principado".

¹⁰ BNE, ms. 2336, fols. 133-134 ("Consulta sobre las encomiendas de órdenes militares en el reino de Aragón"): "(Montcada) hizo un señalado servicio a esta Corona, portándose con singular prudencia, como consta en vna carta de Juan Lorenzo de Villanueva, secretario de este Supremo, de 31 de enero de 1623 y otra de su padre el marqués don Gastón, de 11 de marzo del mismo año, donde refiere con quanta aprobación deste Supremo sirvió en aquella jornada".

*elegía. El Rey no mide sus justicia a la voluntad de los asesores y parecer de algunos, sino suyos propios y de sus Consejos; y assi en lo que nos parece que nos hace injusticia a nosotros, él piensa hace justicia y guarda su derecho*¹¹.

Cal destacar que durant aquest temps és quan entra en contacte amb els cercles culturals de la Barcelona del moment. Així, per exemple, l'historiador Esteve de Corbera, en carta al comte de Guimerà del 26 de març de 1623, lamenta que una malaltia no el permeti veure a Montcada, i reconeix el seu mestratge i reconeixement¹².

8.1.2. Montcada a Alemanya (1624-1629)

El juny de 1623 és nomenat ambaixador a Alemanya¹³. El comte d'Osona marxa d'Espanya per no tornar-hi mai més. S'inicia la seva carrera com a diplomàtic a l'estranger. D'aquesta època en resta la correspondència entre el rei, els ministres i Montcada, que aporta dades prou interessants sobre les seves activitats diplomàtiques i també sobre el seu pensament, sobre el seu caràcter. El 7 de juliol de 1624 arriba a Viena per substituir al Comte d'Oñate. La tasca encomenada, com ja hem dit, és realitzada al gust de Felip IV i del

¹¹ Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (AHCB). *Deliberacions*, fol. 74. Sobre aquesta intervenció de Montcada, vegeu: ZUDAIRE HUARTE, Eulogio. *El Conde-duque y Cataluña*. Madrid: CSIC, 1964, p. 20-22.

¹² Corbera manifesta: "Al señor Conde de Osona no le vi mas que vna vez, y a tiempo que los accidentes penosos del mal, no dieron lugar al espacio con que le deseava antes de tan larga ausencia. Son infinitas las obligaciones que le deuo" (BNE, Ms. 7377, fol. 209).

¹³ En carta del 17 de juny de 1623 expressa l'agraïment a Felip IV en aquests termes: "La merced que V.M. me a hecho en mandarme que vaya a V.M. en la embaxada ordinaria de Alemania, estimo como devo, assi por la honra que recibo tan desigual a lo que yo tengo servido, como por ser ocupación en que yo puedo continuar el servicio de V.M., pues el premio mayor de servir a V.M. que yo puedo desear, es tener mayores ocasiones de podello hacer, guarde Dios a V.M. como sus vasallos y criados hemos menester". (Arxiu Simancas, lligall 2507).

Comte-Duc¹⁴. Lentament es començaran a perfilar algunes de les línies directrius de la vida política del marquès d'Aitona: la preocupació per la falta de diners de la Monarquia Hispànica¹⁵, el dolor i la melangia que li causen el fet de veure's lluny de la seva pàtria i no poder-se ocupar dels seus afers familiars i, en definitiva, el reiterat desig de tornar a Espanya. A inicis de 1626, el seu pare (Gastón de Montcada) es troba greument malalt, i el febrer de 1626 mor¹⁶. A tot això cal afegir que la situació de la política exterior d'Espanya no és fàcil, i sovint Montcada se sent sol davant les complicacions i les decisions a prendre (*"Mil días ha que no tengo carta de V.E. , y todo anda mal en el Imperio"*, diu a Olivares¹⁷), de manera que sovint expressa el seu desconsol en la correspondència. Montcada se sent preocupat també per la manca d'atenció en què resten tots els seus familiars i patrimonials. La mort del seu pare comporta tota una sèrie de gestions i tasques a realitzar, i essent ell a Alemanya, sovint no se li facilita gens la feina a fer. D'aquests afers es queixa reiteradament a Olivares, fins al punt que afirma el següent: *"de los ministros de los Reynos de la Corona de Aragon recibo agravios que por no cansar a V.E. no se lo representare hasta que la necesidad me fuerze"*¹⁸. I aquesta preocupació va lligada a la crítica situació de la política exterior espanyola. El 6 de novembre de 1627 Montcada escriu a Olivares tot realitzant una acurada anàlisi del creixent recel dels alemanys catòlics envers els espanyols, sobretot pel que fa a les qüestions econòmiques: *"Hay algunos ministros que no abro yo la voca*

¹⁴ Hi ha testimonis prou eloqüents com la carta d'Olivares a Montcada el 24 de novembre de 1626: PAZ Y MELIA, *Archivo y Biblioteca de la Casa de Medinaceli*, tom I, Madrid, 1915, p. 394.

¹⁵ Així, en carta a Felip IV (06.09.1624), exposa que "los electores sienten mucho que las mercedes de V.M. no se les paguen". (BNE, ms 1433, t. I, fol. 15).

¹⁶ Arxiu Medinaceli, lligall 79.

¹⁷ Biblioteca Reial de Brussel·les, ms. 16147-16148, fol. 13. (carta del 5 de juliol de 1626).

¹⁸ BRBr, ms. 16147-16148, fol. 18 (carta del 28 de abril de 1627).

*quando ya piensan que es para engañar al emperador y empeñarle en nuevas guerras y cuydados*¹⁹.

Lògicament, aquesta situació de crisi endèmica i reiterada arrela en l'esperit del diplomàtic valencià. El to de les seves cartes adquireix un punt de preocupació constant i creixent, i entre d'altres coses es dol que un noble com ell hagi d'estar pidolant diners i reclamant el pagament de deutes que mai acaba de cobrar, car no se sent còmode i prefereix *"no haver de andar cada momento a V.E. con cossa tan agena a mi condicion como pedir dinero"*²⁰. Aquesta situació comporta que Montcada es vegi en l'obligació d'haver de demanar el seu relleu en el càrrec. En una carta del 23 d'agost del 1628 confessa a Felip IV:

*"...Yo me hallo con arto desconsuelo de verme tan falto de medios con que ayudar al servicio de V.M. y ayudarme, que no puedo dejar de representar a V.M. que de cualquier otro que compare este puesto, quedara V.M. mas bien servido"*²¹.

Felip IV accepta, tot i que momentàniament, el seu relleu. El novembre de 1628 se li comunica que el seu successor serà el marquès de Mirabel, que en aquell moment és embaixador a París. Però l'alegria dura poc. El relleu en el càrrec triga a materialitzar-se. La Infanta Maria, germana de Felip IV, ha de casar-se amb el rei d'Hongria, el qui després serà Ferran III, i s'ha decidit que el marquès de Mirabel acompanyi la Infanta en la cerimònia de les seves noces, amb el consegüent neguit de Montcada²².

¹⁹ BRBr, ms. 16147-16148, fol. 23 (carta del 6 de novembre de 1627).

²⁰ BNBr, ms. 16147-16148, fol. 27 (carta del 25 de març de 1628).

²¹ BNE, ms 1434, t. II, fol 87.

²² En carta del 21 de març de 1629 diu al monarca: "No puedo dejar de bolberme a hechar a los pies de V.M. suplicandole se sirva de tener por bien que use luego de la licencia que V.M. se a servido de darme, por que con la muerte de mi padre, de mi suegra, y con la ausencia, se ba acabando mi casa y faltandome los medios de continuar en el servicio de V.M. y pues V.M. se ha servido de ymbiarme para las negociaciones de taca tan utiles y grandes sujetos, juzgo por

8.1.3. Montcada a Flandes (1629-1635)

En aquells moments, a la Monarquia Hispànica se li complica la situació a Flandes. La ciutat de Bois-Le-Duc (Bolduque per als espanyols, s'Hertogenbosch o Den Bosch per als holandesos), situada a la frontera entre Bèlgica i Holanda, es troba assetjada, i Felip IV decideix (16 de maig de 1629) canviar d'opinió i nomena Montcada ambaixador extraordinari a Flandes, a més de Conseller d'Estat. Aquest, fidel a les seves obligacions, pren possessió del seu nou càrrec. Una de les poques satisfaccions que obté el diplomàtic en aquests temps en saber que Felip IV ha acollit a palau les seves filles Caterina i Estefania (17 de maig de 1629) arran de la mort de la seva tia, la marquessa d'Ariza. De la lectura d'una de les seves cartes (9 de juny de 1629) es pot deduir que per aquelles dates la seva muller ja havia mort.

El juliol de 1629 el rei ordena a Montcada que es dirigeixi als Països Baixos per tal d'ajudar la Infanta Isabel, "*que se halla muy falta de Personas que le asistan y ayuden*"²³. Un cop més, el diplomàtic llevatí accepta. Sol·licita, però, poder tornar a Catalunya per ocupar-se dels afers referents a les seves possessions, i la seva sol·licitud és novament desestimada. L'octubre de 1629 encara es troba a Viena, a punt per marxar a Brussel·les. Sorgeix un nou canvi de plans. Felip IV decideix nomenar-lo governador de Milà, però, per motius que desconeixem, els interessos tornen a canviar i Montcada marxa definitivament a Brussel·les on arriba el dia 11 de novembre de 1629. La rebuda el sorprèn negativament per la fredor i distància. La Infanta Isabel triga cinc dies a rebre'l i l'ambient és

poco neçesaria mi asistencia aquí después de haverles dado las noticias que tengo" (BNE, ms, 1434, t. II, f. 109).

²³ BNE, ms, 1435, t. III, f. 107. (carta de 26 de juliol de 1629).

distant. Don Francesc, amb un cert punt d'ironia, s'adreça a Olivares en els següents termes: "*Señor, yo estava muy contento viendome libre de la flema y reposo de los alemanes y del descuydo conque tratan sus cossas, pero hallo aquí lo mismo*"²⁴. Malgrat la fredor en l'ambient (a més del pressumible rigor climàtic), comença a treballar. El comte d'Osona realitza una acurada anàlisi de la situació. Cal dur a terme una política prudent, tot comptant amb els naturals del país: "*Hay disposición en estas Provincias (si con agasajo, amor y confianza los tratamos) para dar la sangre por defender lo que queda*"²⁵. Aquesta idea es reitera en d'altres cartes del mateix període, com quan expressa amb tota sinceritat a Olivares: "*Yo no sé, Señor, cómo podemos conservar estas Provincias en la deuocion de S.M. desconfiando dellos y no dándoles parte en el gobierno*"²⁶. Felip IV decideix nomenar-lo majordom major de la casa de la Infanta. Montcada accepta de bon grat, però la Infanta decideix no acceptar la proposta, tot argumentant que no li semblaria bé que un personatge de la qualitat de Montcada ocupés interinament el lloc d'Spínola, l'antic majordom major. Òbviament, el comte d'Osona se'n doldrà, considerant que la Infanta veia en el seu nomenament una intromissió de Madrid en els seus afers²⁷. Com ja va passar a Alemanya, la feina que ha de dur a càrrec no és fàcil, i les preocupacions per la falta de diners i per la mala gestió dels recursos són un tema constant en la correspondència entre Montcada i Olivares. Sovint les cartes tenen un to pessimista, no exemptes d'un naixent rencor ("*que se me pague lo que se me deve*"²⁸). A partir de febrer de 1630 Montcada es posa al capdavant de l'Armada de Flandes. Però la política

²⁴ BNBr, ms. 16147-16148, fol. 48 (carta del 13 de novembre de 1629).

²⁵ BNBr, ms. 16147-16148, fol. 48 (carta del 13 de novembre de 1629).

²⁶ BNBr, ms. 16147-16148, fol. 50 (carta del 5 de desembre de 1629, aprox).

²⁷ COLOM DE BOTERBERGE, Teresa. *El escritor Don Francisco de Moncada*, vol. I, p. 22 i ss.

²⁸ BNBr, ms. 16149, fol. 4 (carta del 18 de gener de 1630).

internacional de Felip IV sembla anar d'un cantó a un altre sense una idea clara d'allò que és prioritari i allò que no ho és. Els càrrecs es dupliquen sense comptar amb la gent del país (*"Si dos solos (consejeros) eran pesados al País, cuánto más lo seremos cuatro, y todos españoles, sin admitir a ninguno de acá"*²⁹). El marquès de Leganés és situat al capdavant de la cavalleria a Flandes. El marquès d'Aitona, ja cansat i abatut, opta per la ironia en la seva missiva al rei, que segurament aquest no sabé copsar:

*"Si todos hemos de ser embaxadores extraordinarios, puede V.M. mandar que se siente en primer lugar el que primero llegue, y con todo esto sin duda que me tocará a mi siempre el postrero, por que soy el que menos madrugo"*³⁰.

Però, lluny de d'abandonar-se a la melangia, Montcada tracta d'assumir amb noblesa i dignitat les tasques que li són encomenades. És un període relativament tranquil de la seva vida. Es concerta el seu matrimoni amb Mencía de Guzmán, comtessa de Villaverde (2 de juny de 1630). Aquest fet, pensa el nostre autor amb una certa ingenuïtat, accelerarà el seu retorn a Espanya (*"ahora se añade el haverme de cassar"*³¹). El 23 d'octubre de 1630 demana de nou llicència de tres mesos per anar al seu país. Però el 18 de gener de 1631 Olivares li denega el permís. Entrem en l'etapa més delicada i complicada de la vida de Montcada. Un mes més tard (febrer 1631), és nomenat general de l'Armada de Flandes, amb totes les obligacions del càrrec però sense sou. A més, es dol que se senti amb poca llibertat en el moment d'exercir el seu càrrec. Tenint present l'exemple dels clàssics, es queixa dolorosament a Olivares:

²⁹ BNBr, ms. 16147-16148, fol. 50 (carta del 5 de desembre de 1629, aprox).

³⁰ BNBr, ms. 16149, fol. 12 (carta del 6 d'abril de 1630).

³¹ BNBr, ms. 16149, fol. 35 (carta del 23 de juliol de 1630).

“Los Romanos, sr., como V.E. save, nunca dieron instruccion a sus generales y Governadores y si alguna vez la dieron, fue en cassos muy premeditados y particulares”³².

Es manté al llarg del temps desig de tornar a casa per poder solucionar afers referents a les seves possessions i herències³³. El comte d’Osona no dubta en qualificar la seva situació com a exili, com a desterrament del seu país (*“Yo con mi muger y mi casa me destierré para muchos años de España y desamparé hacienda y vasallos, parientes y amigos”³⁴*). Però la seva demanda mai no serà acceptada pel monarca³⁵. Durant aquests anys la seva activitat diplomàtica és incessant. Algunes vegades rep satisfaccions de caire honorífic, com quan rep permís de Felip IV (20 de febrer de 1631) de restar cobert davant del rei, tot i que es farà *“siempre que tomare la resolucion con otros”*. Però una satisfacció sembla anar lligada a una decepció. Montcada demana que la seva muller pugui tenir un dret equivalent (el dret de coixí davant la reina) i aquesta sol·licitud li és denegada.

El temps passa. Estem al mes de juny de 1631. Com no pot ser d’altra manera, la tristesa s’apodera de l’ànim del marquès d’Aitona: *“suplico a V.E. considere*

³² BNBr, ms. 16147-16148, fol. 72 (carta del 18 de febrer de 1631).

³³ Carta a Olivares (18 febrer 1631): *“Yo, señor, me hallo con mi hacienda muy empeñado, no por mi, sino por mis aguelos, y aunque yo no estava obligado a pagar sus deudas, el hallarme fuera de España cuando murio mi padre y mi suegra, de quien heredamos mi hijo y yo, lo ha puesto en tal desorden que no me atrevo a decir a V.E. la estimacion de mi perdida, y para que V.E. vea que me ha tocado en lo vivo, le aseguro que está puento en duda el cassamiento de mi hija con el marques de Tavara por no tener con que asegurarla el dote, por falta de persona que desembarace mis cossas en España y no hallarme yo en ella, pues señor, si mi hacienda se ha puesto en tan miserable estado como el que repressento a V.E. por mi larga ausencia de mi cassa, y della se la siguen este y otros muchos daños y menos cavos, no se me devieran quitar los diezmos, que es lo que pudiera recompensarlos, y aunque esta recompensa fuera mayor que la perdida, no deben andar tan medidos los Principes con quien les sirbe con satisfaccion; fuera de que ya con la Paz de Inglaterra, sera estos emolumentos la mitad menos”*. (Biblioteca Reial de Brussel·les, ms. 16147-16148, fol. 77-79).

³⁴ BNBr, ms. 16147-16148, fol. 77 (carta del 18 de febrer de 1631).

³⁵ Felip IV, en carta del 4 d’octubre de 1632: *“En una de buestras cartas me pedis licencia para poder veniros y siendo esto en ocasión que tanto se nezesita de vuestra presencia hay, creo que lo habreis mirada mexor”*. (BNE, ms. 1437, t. V, fol. 72).

*que ha un año que estoy cassado y sin muger*³⁶. El comte d'Osona, conscient que la seva situació no sembla pas que hagi de millorar, s'adreça a Olivares tot fent-lo veure que el seu panorama no millora perquè a la Cort no li interessa:

*“Pues ni los servicios de mis aguelos ni los míos han podido merecer una limitada licencia, y lo que más me aflige es temer que me va faltando la gracia de V.E., pues no es posible que si esta estuviera entera quisiera V.E. tenerme en tanto desconsuelo”*³⁷.

I arriben els desastres militars. El marquès de la Santa Cruz, cap de l'exèrcit de Flandes, no dubta en acusar i responsabilitzar Montcada davant la Monarquia. El diplomàtic valencià cau malalt de febres tercianes, de les quals no es recuperà fins a mitjans de novembre.

L'any 1632 sembla intensificar-se, encara més, la decadència de la situació. L'entrada del rei de Suècia a Alemanya complica notòriament el paper que han de desenvolupar els militars i diplomàtics espanyols a la zona. No cal tornar a dir que un dels principals problemes és la manca de diners. El 30 de juliol del 1632 Montcada redacta una de les cartes més dramàtiques i alhora sinceres i lúcides:

*“Yo he entrado en una melancolía que por tal la juzgara V.E., de que es imposible que estos estados se dejen de perder aunque se socorra Matrique (...) si V.M. y V.E. no vienen a ver lo que esto es”*³⁸.

El mes de setembre es torna a instal·lar a Brussel·les. Malgrat les reiterades sol·licituds d'abandonar els càrrecs, un mes després li arriba la notificació que s'ha de mantenir a Brussel·les. I al cap d'un mes (novembre de 1632) és nomenat Majordom Major de l'Infant-Cardenal Fernando, càrrec que Montcada

³⁶ BNBr, ms. 16147-16148, fol. 86 (carta del 13 de juny de 1631).

³⁷ BNBr, ms. 16147-16148, fol. 90 (carta del 28 d'agost de 1631).

³⁸ BNBr, ms. 16147-16148, fol. 111 (carta del 30 de juliol de 1632).

torna a agrair al monarca, que confia en ell per a tasques diplomàtiques i polítiques de gran importància³⁹. Posteriorment assumeix el càrrec de la direcció de l'exèrcit (1633), tot i que la situació de la Monarquia no millora. S'ha de pacificar la població d'Amberes, que el febrer del 33 s'ha revoltat contra els espanyols. El primer dia de desembre de 1633 mor la Infanta, i es demana a Montcada que ocupi el càrrec de governador interí dels Països Baixos. Un cop més, i ja per darrera vegada en la seva vida, Don Francesc accepta allò que se li demana. Però mentalment (i segurament també física) és un home destrossat. Transcrivim a continuació una carta a Olivares especialment dolorosa (29 desembre 1633), en què Montcada exposa el mal estat de la Monarquia i la seva pròpia melangia:

“...V.E. se sirva de disculpa esta mi melancolía que quiza deve ser la caussa de que mi entender sea este. Ya tenemos perdida cassi toda Alemania, Lorena y la mitad de estos Payses y assi no es mucho que se crea lo que se vee. La nacion española poco persuadida del peligro en que nos hallamos, tratando mas de sus comodidades que de volver a restaurar por el trabajo y fatiga las glorias passadas, quedandonos solo el odio de todas las naciones, hallandonos sin el poder y reputacion con que les soliamos resistir. Si V.E. juzga por conveniente que a los Puertos de Mar se vayan embiando españoles, y que de aquí se envíen capitanes para que los levanten, y que esto corra por los cuydados de los officios de aca, se podran enviar comissarios para que los vayan recibiendo y galeones para que los traigan...”⁴⁰.

Tot i així, a inicis de 1634 se li renoven els càrrecs. A finals d'octubre d'aquest any deixa el càrrec de governador interí, ja que ha pres possessió del càrrec el Cardenal Infant don Fernando. Però Felip IV i Olivares segueixen confiant més

³⁹ Montcada a Felip IV (26 de novembre de 1632): “La merced y Honra con que V.M. se a servido de hacerme en mandarme que sirva de mayordomo mayor al Señor Infante Don Fernando es de las mayores que yo podía esperar, y el encargarme V.M. el gobiernos destas armas entre tanto biene el Duque de Feria, muy conforme a lo que yo deseo, ocuparme en lo que mas riesgo y peligro tiene en el servicio de V.M. y el dexar el Cargo de la Armada, en la forma que V.M. me ordena, lo hare con mucho gusto pues igualmente estimare lo que V.M. me diere o me quitare, por que siempre entendere que lo que V.M. dispone es lo que combiene a su servicio...”. (BNE, ms, 1436, t. IV, fol. 114-115).

⁴⁰ Biblioteca Reial de Brussel·les, ms. 16147-16148, fol. 139-140 (carta del 29 desembre de 1633).

en Montcada. Finalment, arribem al darrer any de la vida del nostre autor. França acaba de declarar la guerra oberta a Espanya. Don Francesc de Montcada visita unes trinxeres en el camp de batalla a Goch (Ducat de Clèves, en l'actual Alemanya) on els espanyols lluitaven contra els francesos. El dia 12 d'agost agafa unes febres que li comporten un refredat amb complicacions pulmonars del qual morirà sis dies més tard⁴¹. Quan l'any 1642 el comte de Rebolledo patrocinarà la publicació de la *Vida de Boeçio*, hi apareixerà una carta de condol escrita pel comte a donya Catalina de Montcada, germana d'Aitona:

“La pérdida ha sido tan general que los ejércitos y las provincias que le tenían por padre le lloran con ternura de verdaderos hijos. Hará al servicio del Rey no menor falta que a su casa. Solo para sí murió en buena sazón, habiendo defendido tantas veces estos estados de la opresión de los enemigos, facilitado la paz de Alemania con la impresa de Tréveris y prisión del Elector, domado el orgullo de dos tan poderosos ejércitos vitoriosos ya de una batalla, echados vergonzosamente de Brabante, encerrándolos en sus riberas, ganándoles el fuerte del Eskenck, plaza de tanta consideración, y pasado la guerra al corazón de su país. Estos son los estados que añadió a su casa y esta la mayor herencia que deja a V. S.”⁴²

Autors com Francisco Rojas Zorrilla (*La traición busca el castigo*) deixaren constància del dolor i tristesa que provocaren la seva defunció:

*“... y conseguisteis licencia
A intercesiones y ruegos
Del de Aytona y del de Lerma*

⁴¹ Segons Jesús Gutiérrez, que es basa en dades de J.A. Vincart, poster cal avançar la data de la seva mort al 12 d'agost. (GUTIÉRREZ, José. “Don Francisco de Moncada”..., p. 6-7). Heus ací el relat de la seva mort segons el capità Diego de Luna y Mora contingut en la seva *Relación de la campaña de 1635: “Al tercero día que llegó á Goch, día del gran San Lorenzo, que fué á 10, fué el marqués de Aytona a ver el Esquenque, y habiéndole reconocido todas las fortificaciones y trincheras, y dado las órdenes convenientes, se volvió el mismo día al campo, y el siguiente se sintió malo, y aunque acudieron a los remedios posibles, murió á los 17, con gran sentimiento de S.A. y de todo el ejército y países, así por sus grandes partes como por la falta que hacía en semejante ocasión”*. (A CODOIN. Madrid: Imprenta de Miguel Ginesta, p. 399). Felip IV envià cartes de condol als fills de Montcada, en les quals posava de relleu el “gran dolor y justo sentimiento” que li havia causat la seva mort (GÓMEZ DE PORRES, José. *Continuación de la Cataluña Ilustrada...*, p. 435). Vegeu també, el lligall 88 de l'Arxiu de Medinaceli.

⁴² MONCADA, Francisco de. *Vida de Annizio Manlio Torquato Severino Boeçio*, p. 44.

*(téngalos Dios en su gloria
Mas, vive Dios que me pesa
Que estén tan presto en el cielo
Porque hacen falta en la tierra)*⁴³

8.2. OBRES DE FRANCESC DE MONTCADA

Passem ara al Montcada erudit i historiador. La seva obra més coneguda és la *Expedición de los catalanes y aragoneses contra turcos y griegos*, publicada el 1623, de la qual ens n'ocuparem a continuació. Escrigué una vida de Boeci, publicada a Frankfurt el 1642, set anys després de la seva mort. També va escriure la *Genealogía de la Casa de Moncada*, que va ser publicada en llatí per Pierre de Marca el 1640 a París en la seva *Histoire de Bearn*, on també s'inclouen dues cartes de Montcada escrites en llatí dirigides a Marca sobre qüestions històriques i erudites. D'altra banda, Esteve de Corbera afirma haver vist una història de Montserrat (*Antigüedad del santuario de Monserrate*), actualment perduda i que no va arribar a imprimir-se⁴⁴.

8.3. CONCEPCIÓ DE LA HISTÒRIA EN L'OBRA DE MONTCADA

Quina concepció de la història té Francesc de Montcada? Quina funció ha de tenir el text històric per aquest noble valencià estretament vinculat a Catalunya? En primer lloc, lluitar contra l'oblit que imposa el pas del temps. Segons ens diu el mateix Montcada en la dedicatòria de la seva obra més destacada, "*he puesto en orden esta breve historia (...) con el deseo natural de conservar*

⁴³ ROJAS ZORRILLA, Francisco. *Comedias escogidas*. Madrid: Atlas, 1952, p. 237.

⁴⁴ Cal tenir present que Montcada fou escolà de Montserrat en la seva infantesa (ALBAREDA, Anselm M. *Història de Montserrat*. Montserrat: Abadia, 1977 (6a ed.), p. 219).

*memorias casi muertas de la patria que merecen eterna duración*⁴⁵. Evidentment, en aquest punt no és pas original, i també es dol que els qui visqueren en altres temps no deixessin més textos: “*obra será ésta, aunque pequeña por el descuido de los antiguos –largos en hazañas, cortos en escribirlas*”⁴⁶. Aquesta lluita contra l’oblit anirà lligada, en el cas de Montcada, al gust per mostrar el digníssim passat de la seva família. Tal i com expressa en carta a Pierre de Marca del primer de juliol de 1617, vol vindicar l’esplendor de la seva família, lligat a l’interès pel passat: “*familiae nostrae decus, et vetustatis amor*”. Aquest orgull familiar el reafirma quan expressa que “*ego totius gentis mea nomine, gratias ago, pro tam ingenti beneficio*”, i es pregunta: “*Quid maius quam decora maiorum, inuira temporum obscurata in lucem proferre, mortalitatieque subtrahere?*”⁴⁷

En segon lloc, Montcada pretén vindicar el paper que tingueren catalans i aragonesos en l’aventura bizantina. Així, no dubta d’afirmar que escriu un llibre d’història “*por obligación de salir en su defensa*”⁴⁸ i posicionar-se en contra d’alguns fragments dels cronistes bizantins, que són “*malicia de los extranjeros enemigos de nuestro nombre y gloria*”⁴⁹. Tot i així, Montcada fa ús d’un cert esperit criticista, i no dubta a consultar les fonts bizantines (sobretot Paquimeres i Gregoràs, però també altres historiadors com Khalkokondilis, Curopalates, Coniates i Cantacuzenos). Fins i tot, si s’escau, critica Muntaner o corregeix Jerónimo de Zurita⁵⁰. És per això que determinades crítiques que s’han realitzat de l’obra de Montcada (exposades en la nota 111) semblen

⁴⁵ MONCADA, Francisco de. *Expedición*, dedicatoria.

⁴⁶ MONCADA, Francisco de. *Expedición*, p. 1r.

⁴⁷ MARCA, Pierre. *Histoire de Bearn*, “Ilvstrissimo domino Petro de Marca”, sense paginar.

⁴⁸ Defensa dels catalans, per suposat MONCADA, Francisco de. *Expedición*, dedicatoria.

⁴⁹ MONCADA, Francisco de. *Expedición*, “Dedicatoria”.

⁵⁰ MONCADA, Francisco de. *Expedición*, p. 75r, 168v. Una anàlisi detallada de les referències als cronistes bizantines i als espanyols es pot consultar a: SIMÓN, José. “*Expedición*”, p. 98-99.

certament poc afortunades, i demostren, com a mínim, una lectura precipitada de l'historiador siscentista. De fet, en l'aprovació i llicència escrita pel prior de sant Jeroni de la Murtra (Cristòfor Monterde) per a la primera edició de l'*Expedición*, ja s'observa que aquest afany d'objectivitat és una de les virtuts més lloades de l'obra. Vegem-ne el fragment:

*“Trata los sucessos de aquella Espedicion (...) co(n) gran verdad, assi en lo que es en favor y loa de sus conterraneos, como en lo q(ue) no lo es, y en lo dudoso ò donde à auido encuentro entre auctores de aquel tie(m)po q(ue) trataro(n) del mismo argumento da su parecer con delecto tan acertado y prudente q(ue) no ay mas q(ue) dessear”.*⁵¹

Montcada treballa sempre amb referències bibliogràfiques o amb fonts d'arxiu. Dels arxius de Catalunya n'extragué molta informació per a l'elaboració de les notes dirigides a Pierre de Marca. Tal i com afirma en carta del primer de maig de 1617, *“de Bearnensium Principibus, quicquid chartarum in hoc archiuo regio repertum, transmittimus”*⁵². De fet, aquestes notes estan farcides de referències arxivístiques i de referències a l'obra de Zurita, i es pot percebre un historiador prudent, que és conscient que hi ha molts fets històrics sobre els quals no es pot afirmar res taxativament a causa de la manca de documents: *“magnae nunc tenebrae, nec nisi ex coniecturis”*, tot i que no dubta en justificar les seves afirmacions apel·lant als documents trobats als arxius: *“quod obseruatum fuisse testatur vetus membrana in hoc archiuo regio”*⁵³.

En tercer lloc, i en aquest punt l'obra del nostre autor esdevé un clar exemple dels gustos de l'època, Montcada se sent atret per l'exotisme i, fins i tot, per la *rareza* dels fets que narra. Ja en el proemi, fent ús d'un estil àgil i suggestiu, es fan referències a les *aventures* dels catalans en terres allunyades i diferents a

⁵¹ MONCADA, Francisco de. *Expedición*, “Aprobación y licencia”.

⁵² MARCA, Pierre. *Histoire de Bearn*, “Illvstrissimo domino Petro de Marca”, sense paginar.

⁵³ MARCA, Pierre. *Histoire de Bearn*, “Notae de Bearnensibvsv vicecomitibvsv”, sense paginar.

les pròpies. Al llarg de l'obra, l'autor es recrea en la descripció d'allò que considera diferent, estrany. Vegem dos breus fragments:

“Llena (la història que narra) de varios y extraños casos, de guerras continuas en regiones remotas y apartadas con varios pueblos y gentes belicosas (...) Pues aun sirviendo (els catalans) a príncipes extraños y en provincias tan apartadas”⁵⁴.

En quart lloc, una clara interpretació cristiana de la història presideix el text. En aquest punt, tal i com ha dit J. Simón, crida l'atenció l'eclecticisme de Montcada. Hi ha referències elogioses al cristianisme dels grecs, però alhora se'ls titlla de cismàtics⁵⁵. Si bé es pot apreciar que, en la mesura en què creixen les tensions entre catalans i grecs augmenten també els comentaris negatius envers aquests darrers, resta per estudiar quina concepció podia tenir el nostre autor dels cristians ortodoxos, car al llarg de l'obra trobem fragments certament contradictoris⁵⁶. En qualsevol cas, no hi ha dubte a qualificar els turcs d'infidels, i es lamenta de l'ambició dels catalans car, si haguessin obrat amb més prudència, s'hagués pogut recuperar Terra Santa:

“Si como vencieron los catalanes a sus enemigos vencieran su ambición y codicia, no excediendo los límites de lo justo, y se conservaran unidos, dilataran sus armas hasta los últimos fines del Oriente, y viera Palestina y Jerusalén segunda vez las banderas cruzadas”⁵⁷.

Finalment, per a Montcada el text històric també ha de servir per reflexionar i aprendre del passat. La història pot servir per aprendre d'allò que ha succeït, i mostrar als governants com actuar quan fan ús del poder. Cal pensar, d'altra banda, en la carrera diplomàtica i política de l'autor (encara incipient quan

⁵⁴ MONCADA, Francisco de. *Expedición*, p. 1r, 27v-r. Aquest interès per narrar allò que és diferent és certament bidireccional, i Montcada també destaca el nom que reben els catalans: “los latinos –que así llaman a los catalanes” (p. 28r). Recordem en aquest punt l'opinió de Luis Cabrera de Córdoba: “La verdad ha de ser de lo notable, para enseñar y delectar por la singularidad y extrañeza” (CABRERA DE CÓRDOBA, Luis. *De Historia*, p. 42).

⁵⁵ Vegeu sobre aquesta qüestió l'apartat 8.4.6. del present treball.

⁵⁶ SIMÓN, José. “Expedición”, p. 98-99; BARÓ, Xavier. “La presència”, p. 478.

⁵⁷ MONCADA, Francisco de. *Expedición*, p. 2v-r.

redacta aquest text). Les reflexions de Montcada s'orienten envers l'ús de la prudència i la mesura, sempre amb un to entre escèptic i pessimista. Així, no dubta d'afirmar que *“a las monarquías y naciones sucede lo mismo q(ue) a los ho(m)bres, q(ue) nacen, crecen y mueren”*⁵⁸. Davant els horrors de la guerra, Montcada se'n dol, però sembla resignar-s'hi estoicament: *“¿Qué ejército se ha visto que diese ejemplo de moderación y templanza, y más el que alcanza muy a tarde sus pagas?”*⁵⁹ Tot i així, no totes les accions han de ser legitimades, i el governant ha de saber fer ús de les seves capacitats i responsabilitats. Aquestes es poden sintetitzar en aquest fragment, veritable aforisme per a prínceps i monarques: *“Tiénese por virtud heroica en vn príncipe la liberalidad, si en ella concurren dos calidades: tener que dar, y que lo merezca a quie(n) se da”*⁶⁰

En definitiva, pel que fa al cas de Montcada, podem apreciar que no és original ni novedós en els seus plantejaments teòrics i objectius, però exemplifica clarament quines són les línies directrius que configuren el discurs historiogràfic català en la primera meitat del segle XVII.

Hi ha en l'obra de Montcada força elements de reflexió sobre quina ha de ser la funció de la història i la reflexió sobre l'activitat d'aquell qui escriu història. Aquests, tal i com hem vist, es podrien sintetitzar en cinc grans conceptes: interpretació teleològica cristiana de la història, importància del coneixement del passat per actuar i legitimar actituds i comportaments del present, vinculació de la història a la reflexió sobre l'art de governar (on sobresurt el concepte de

⁵⁸ MONCADA, Francisco de. *Expedición*, p. 25r.

⁵⁹ MONCADA, Francisco de. *Expedición*, p. 47v.

⁶⁰ MONCADA, Francisco de. *Expedición*, p. 31r.

prudència), importància de la retòrica per crear un text interessant i, finalment, un cert gust per l'exotisme i per tot allò que és diferent.

8.4. L' *EXPEDICIÓN DE LOS CATALANES Y ARAGONESES CONTRA TURCOS Y GRIEGOS* (1623), EXEMPLE D'HISTORIOGRAFIA BARROCA I L'INTERÈS PER LA PRESENCIA DELS CATALANS A GRÈCIA

8.4.1. Constantinoble, ciutat destacada en l'univers mental dels catalans

En començar aquest apartat creiem necessari situar la reflexió en el seu context més obvi, l'Imperi Romà d'Orient i la seva capital, Constantinoble. Existeixen poques ciutats en el món que hagin fet córrer tanta tinta com la capital de l'Imperi Bizantí. Es tracta, sens dubte, d'una ciutat clau per a entendre, no només l'evolució de l'Imperi Romà d'Orient, sinó també l'evolució de la Grècia medieval, moderna i contemporània. Encara més: sense Constantinoble no es pot comprendre del tot l'evolució de la política i la cultura europees d'aquests períodes històrics. Cal, doncs, estudiar les referències a la ciutat de Constantinoble que apareixen en la *Expedición* de Montcada. A pesar que el text no se centra exclusivament en aquesta ciutat, en ell apareixen diverses referències que crec que mereixen ser estudiades a fons, per tal de conèixer quina imatge i concepte tenia un noble erudit del segle del Barroc de la capital de l'Imperi Bizantí a inicis del segle XIV.

Tanmateix, com hem dit, Constantinoble ocupa un lloc prioritari en l'imaginari col·lectiu universal, i en aquest sentit Catalunya no constitueix cap excepció, més aviat tot el contrari. He cregut convenient emmarcar les referències de Montcada realitzant un breu estudi, eminentment bibliogràfic, sobre la presència dels catalans a Grècia en el segle XIV i la caiguda de

Constantinoble. Tal i com veurem, aquests dos temes han generat a Catalunya una quantitat ingent de bibliografia d'índole i qualitat ben diversa, que demostra l'interès que tradicionalment ha suscitat a Catalunya la presència dels almogàvers i la Caiguda de 1453.

8.4.2. La caiguda de Constantinoble, *lieu de mémoire universal*

No és el nostre objectiu repassar la commoció que va suposar per a Europa la data de 1453. La nostra pretensió és molt més limitada. Pretenem només plasmar el profund impacte que va causar aquest fet a Catalunya i, per altra banda, constatar la importància que segueix tenint en l'actualitat (per exemple, en les revistes de divulgació històrica espanyoles) i que ens permet afirmar, sense cap tipus de dubte, que Constantinoble (la ciutat i la seva ocupació per part dels otomans) constitueix un veritable *lieu de mémoire* a nivell universal⁶¹. Seguint el suggestiu estudi de Reinhart Koselleck⁶², segons el qual és apropiat parlar de diversos “estrats del temps” que se sobreposen per a comprendre les continuïtats i discontinuïtats que ofereix qualsevol fet històric, podem afirmar que la caiguda de Constantinoble ha constituït un dels successos històrics universals més destacats de la història de la humanitat, atès que, en primer lloc, ha marcat, seguint la tradicional interpretació evenemençial dels successos històrics, la fi de l'Edat mitjana per a marcar l'inici de l'Edat Moderna. No ens correspon ara a nosaltres qüestionar la convencional divisió de períodes

⁶¹ Sobre el concepte de *lieu de mémoire* i les seves connotacions simbòlic-cultural, vegeu NORA, Pierre (ed). *Les lieux de mémoire*, 3 vols, París, 1984-1988. Aquest concepte s'ha aplicat sovint a altres successos o llocs històrics. Per exemple, per al cas de la Pau de Westfàlia, vegeu els articles de Fernando SÁNCHEZ MARCOS (“La Paz de Westfalia (1648), fita i *lieu de mémoire* europeu: noves perspectives”) i Heinz DUCHHARDT (“La Paz de Westfalia como *lieu de mémoire* en Alemania y Europa”) a *Pedralbes. Revista d'Història Moderna* 19 (1999), p. 15-26 i p.147-156 respectivament.

⁶² KOSELLECK, Reinhart. *Los estratos del tiempo: estudios sobre la historia*. Barcelona-Buenos Aires-México: Paidós, 2001, p. 35-42.

històrics, però sí esmentar el paper clau que va jugar en aquest sentit la caiguda de la Ciutat. Si bé Steven Runciman va destacar, en la dècada de 1960, que el Renaixement ja havia sorgit a Itàlia abans de 1453 i que bastants idees medievals es van mantenir en el nord del continent passada la data citada⁶³, sembla clar que la conquesta de Constantinoble constitueix, i per tant *simbolitza* una fita en la memòria d'Europa.

Del que no hi ha cap dubte és que aquest fet va ser percebut amb claredat pels contemporanis a aquells successos⁶⁴. En el món eslau, per exemple, és ben coneguda la teoria de la Tercera Roma (Moscou) i la profecia del monjo Filoteu dirigida a Iván III ("Oh tsar beneït, mira i considera això: tots els regnes cristians s'han fos en el teu regne únic, dos Romes han caigut, la Tercera existeix i no haurà una quarta"⁶⁵). En el món grec, segons Richard Clogg, la commoció va ser clara, si ben una mica ambigua; recordem la farta coneguda afirmació de Lucas Notaras, que preferia el turbant turc a la mitra del prelat catòlic. Aquesta opinió es fonamentava en les més que tibants i difícils relacions amb l'Europa Occidental catòlica⁶⁶. Aquesta va reaccionar de manera diferent i distinta, segons el país. José Manuel Floristán distingeix tres postures diferents: l'acceptació *de facto* de la fi de l'Imperi i la consegüent presència turca (França i Venècia), el manteniment d'un *cert* esperit de croada (Monarquia Hispànica i

⁶³ RUNCIMAN, Steven. *La Caída de Constantinopla*. Madrid: Espasa Calpe, 1973, p. 11-12.

⁶⁴ Cf. PERTUSI, Agostino. *La caduta di Constantinopli. 1. Le testimonianze dei contemporanei. 2. L'eco nel mondo*. Mondadori: Fondazione Lorenzo Valla, 1976.

⁶⁵ Vegeu sobre aquest punt: *La Tercera Roma: antología del pensamiento ruso de los siglos XI a XVIII*. Madrid: Tecnos, 2000.

⁶⁶ CLOGG, Richard. *Historia de Grecia*, Madrid: Cambridge University Press, 1998, p. 21 i ss. Els successos de 1453 marquen per a Grècia, en qualsevol cas, la fi d'una època i d'uns ideals, de manera semblant al tràgic final de la *Megali Idea* a inicis del segle XX. Sobre aquest tema, vegeu, per exemple, T.G. TATSIOS, *The "Megali Idea" and the Greek-Turkish war of 1897: the impact of the Cretan problem on Greek irredentism, 1866-97*. Nova York: Columbia University Press, 1984; CLOGG, Richard. *Historia...*, p. 85-100; ELEFANDIS, Ángelos. "Grecia-Turquía: una guerra que no ha de tener lugar", NIKOLAÍDU Ioanna (Ed). *Traducir al Otro: traducir a Grecia*. Málaga: Miguel Gómez Ediciones- Centro de Ediciones de la Diputación de Málaga, 2000, p. 107 y ss.

alguns territoris italians) i la submissió (sobretot els països limítrofs com Àustria i Polònia), bàsicament per motius de realisme tàctic⁶⁷. Catalunya i la Corona d'Aragó, com membres integrants de la naixent Monarquia Hispànica, es troben plenament integrades en la postura espanyola. Les notícies de la Caiguda van causar des d'un primer moment dolor i ira. Joan Fogassot, notari i poeta, va transmetre al monarca Alfons el Magnànim el dia 6 de juliol de 1453 com "viu els embaxadors de Contestinoble, vestits de dol, ab molta dolor i congoxa dir la nova de la dita presa a la prefata majestat, a la qual eren venguts per demanar çocós contra el Gran Turch"⁶⁸. En *el Dietari del capellà d'Alfons el Magnànim* també trobem una referència semblant: "¡Los murs de la dita ciutat, fets per mans d'àngels, venir en poder de infels axí cruels, encara moltes ciutats, viles i lochs, i tanta gent de cristians ésser morts per tan trista gent! O trista cosa de cristiandat!"⁶⁹. Per altra banda, el plor per la pèrdua de Constantinoble es percep nítidament en la literatura del període. Així, Isabel de Riquer ha recopilat un total de sis poemes escrits sobre aquest tema, i també Joanot Martorell, en *el Tirant lo Blanc*, dedica diversos capítols (del 115 al 296, la part més extensa de l'obra) a la presència del cavaller Tirant en l'Imperi Bizantí. Martorell reiventa literàriament la realitat, i en la seva obra l'Imperi és reconquerit pels cristians. Sens dubte Martorell es fa ressò d'un desig compartit pels seus conciutadans. En paraules de Martí de Riquer, "en moments en què tota la cristiandat plora la

⁶⁷ FLORISTÁN IMÍZCOZ, José Manuel. "Europa latina versus Oriente bizantino: la irrupción del Imperio Turco", P. BADENAS, J.M. EGEA, (Eds) *Oriente y Occidente en la Edad Media: influjos bizantinos en la cultura occidental*. Vitoria: Universidad del País Vasco, 1993, p. 175-186. Floristán parla d'Espanya com "la punta de lanza de la lucha contra los turcos en la segunda mitad del s. XVI" (p. 181). Per al cas espanyol, vegeu: CIRAC ESTOPINÁN, Sebastián. *La caída del imperio bizantino y los españoles*. Barcelona: CSIC, 1954.

⁶⁸ Fragment citat per Riquer, Isabel de. *Poemes catalans sobre la caiguda de Constantinoble*. Vic: Eumo Editorial, 1997, p. 7.

⁶⁹ SANCHÍS I SIVERA, Josep (Ed). *Dietari del capellà n'Anfós el Magnànim*. València, 1932, p. 192.

caiguda de Constantinoble, i que és fan projectes per tal d'alliberar-la (...), Joanot Martorell fa que l'imperi bizantí sigui eficaçment defensat pel seu protagonista”⁷⁰.

Així doncs, la ciutat de Constantinoble (i, en aquest cas, la seva caiguda i conquesta) ha suposat un veritable punt d'inflexió per a la cultura occidental, i bona prova d'això és la presència constant d'aquest tema en les revistes de difusió històrica espanyoles, en Internet i en diverses obres especialitzades⁷¹.

8.4.3. La presència dels catalans a Grècia, *lieu de mémoire* a Catalunya

En aquest recorregut històric i mental que estem realitzant, no podem deixar de costat la presència dels catalans en l'Imperi Romà d'Orient a inicis del segle XIV –presència que, per altra banda, serà el nucli central de l'obra de l'historiador Francesc de Montcada. Aquesta ha estat present de manera clara (gairebé contundent) en la literatura i història catalanes, sobretot a partir de finals del segle XIX. Hom podria preguntar-se per què un succés llunyà, en l'espai i en el temps, ha tingut –i segueix tenint- tanta presència a Catalunya. L'element llegendari i èpic sembla tenir un pes evident, al que es deu afegir el caràcter de gesta militar, i més en un poble com el català, que ha generat en aquest sentit pocs mites victoriosos. Sens dubte, aquest caràcter èpic el va forjar des del principi el cronista Ramon Muntaner, que va narrar en la seva *Crònica*, escrita en el segle XIV, els successos en els quals ell mateix havia

⁷⁰ RIQUER, Martí de. COMAS, Antoni. MOLAS, Joaquim. *Història de la Literatura Catalana*, vol. III. Barcelona: Ariel, 1984, p. 370. Per al *Tirant*, vegeu, sobretot, l'edició del cinquè centenari de Martí de RIQUER (MARTORELL, Joanot. *Tirant lo Blanc i altres escrits*. Barcelona: Ariel, 1990).

⁷¹ Així ho testimonia, per exemple, l'article de Fermín BOCOS publicat recentment (“La caïda de Constantinopla”, a *Historia y Vida* 416 (2002), p. 80-89. A Internet, cal consultar: <http://www.imperibizantino.com>. Vegeu també el recent estudi de: BÁDENAS DE LA PEÑA, Pedro i PÉREZ MARTÍN, Inmaculada (eds). *Constantinopla 1453: mitos y realidades*. Madrid: CSIC, 2003.

participat⁷². Al llarg del segle XVII trobem, entre unes altres, les aportacions de Francesc de Montcada i de l'historiador Narcís Feliu de la Penya. En la seva obra *Anales de Cataluña*, publicada en 1709, refereix el caràcter èpic de la presència catalana a Grècia, i considera que en l'Imperi Bizantí es va constatar el “*campo dilatado del valor Catalan*”⁷³. No obstant això, i a pesar de ser el segle del Romanticisme, l'interès per l'aventura dels almogàvers sembla decaure en el segle XIX⁷⁴, i Antoni Rubió i Lluch, veritable pare de l'estudi dels catalans a Grècia, mostra la seva sorpresa en un article publicat en 1881: “No comprenc com un episodi que tant honra l'història pàtria com és l'expedició realitzada pels nostres antepassats (...) hagi sigut mirat ab tant gran indiferència pels catalans fins als nostres dies”⁷⁵. Sense els estudis i aportacions de Rubió i Lluch, el coneixement que actualment tenim sobre la presència catalana a Grècia seria francament menor⁷⁶. Són més de 50 treballs dedicats al tema, realitzats en un moment que els contactes entre Grècia i Espanya eren escassíssims. Pensem, per altra banda, que alguns d'aquests han estat reeditats recentment⁷⁷. Rubió i Lluch va consolidar a Catalunya els estudis de bizantinística i fins i tot neogrecs. Alguns dels seus brillants deixebles, com

⁷² Per a la *Crònica* de Muntaner, vegeu, sobretot, l'edició de Ferran SOLDEVILA (*Les Quatre Grans Cròniques*. Barcelona: Selecta, 1971).

⁷³ FELIU DE LA PENYA, Narcís. *Anales de Cataluña*, vol. II, 1709, p. 140.

⁷⁴ Així, per exemple, en l'obra d'Antoni de Bofarull i Brocà titulada *Hazañas y Recuerdos de los Catalanes* (Barcelona 1846) no apareix cap esment al tema. Destaquem, no obstant això, l'obra *Rugero de Flor* de Tomás Aguiló (1841) i el poema *Roudor de Llobregat* de Joaquim Rubió i Ors (1842). A la fi de segle, amb el moviment de la *Renaixença* el panorama comença a variar: per exemple, l'obra *Els Pirineus* de Víctor Balaguer (1893) i *El camí del sol* d'Àngel Guimerà (1904).

⁷⁵ Article publicat en el diari *La Veu del Montserrat*, citat en: SOLÀ i FARRÉS, Eudald. *Antoni Rubió i Lluch, bizantinista i grecista: Discurs llegit el dia 9 de juny de 1988 en l'acte de recepció pública de... a la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona*. Barcelona: RABL, 1988, p. 18.

⁷⁶ Cf. SOLÀ i FARRÉS, Eudald. *Antoni Rubió i Lluch, bizantinista i grecista...*, p. 14.

⁷⁷ Així, per exemple, *El record dels catalans en la tradició popular, històrica i literària de Grècia*. Barcelona: Abadia de Montserrat, 2001; *Diplomatari de l'Orient Català (1301-1409): col·lecció de documents per a la història de l'expedició catalana a Orient i dels ducats d'Atenes i Neopàtria*. Barcelona: CSIC, 2001; *L'expedició catalana a l'Orient vista pels grecs*. Barcelona: Llibres de l'Índex, 2004.

Lluís Nicolau d'Olwer⁷⁸ van seguir una línia de treball seriós i científic que, com tantes coses, es veié truncada a l'esclatar la Guerra Civil espanyola i en els primers anys de la dictadura franquista. Però a partir de la dècada de 1960 el panorama varia ràpidament i contundentment, i l'interès per aquest tema es reactiva de manera constant, no només en nom de conèixer els successos històrics, sinó també els folklòrics i també artístics. Resulta pràcticament impossible (i probablement estèril) recopilar tots els treballs apareguts a Catalunya des dels anys 60. En qualsevol cas, podem sintetitzar-ne tres tipologies diferents. En primer lloc, les aportacions científiques i rigoroses. Realitzades per especialistes (generalment historiadors i/o filòlegs) han pretès allunyar-se dels tòpics i avançar en el coneixement del tema⁷⁹. A pesar que encara queda molt camí per recórrer, en l'actualitat coneixem més i millor la presència catalana a Grècia, ja sigui a nivell estrictament històric (evolució política, demogràfica, social) com literari, lingüístic, folklòric o artístic. En segon lloc, una gran quantitat de textos de difusió històrica. Sovint publicats en revistes divulgatives per autors no sempre especialistes en la matèria, el seu valor científic sol ser francament menor (se segueix parlant de heroicitats, epopeies i gestes, sense analitzar a fons els excessos comesos pels catalans). En últim lloc, l'aparició de novel·les històriques i fins i tot còmics. La seva consistència epistemològica sol ser menor, i interessen més les aventures i l'exotisme que els intents per aproximar-se a la complexa realitat històrica. En qualsevol cas, i això és el que ara ens importa, sembla indiscutible que aquest és un tema d'una importància crucial per a la història de Catalunya,

⁷⁸ NICOLAU D'OLWER, Lluís. *L'expansió de Catalunya en la Mediterrània Oriental*. Barcelona: Proa, 1974 (3a ed.). La primera edició és de 1926.

⁷⁹ Destaquem, entre molts altres, els noms de Martín de Riquer, Kenneth Setton, Moschos Morfakidis, Alexis Eudald Solà, Ernest Marcos, Eusebi Ayensa, Maria Teresa Ferrer, Xavier Barral, Albert Hauf, David Jacoby i José Simon.

probablement a causa dels factors comentats anteriorment (caràcter de gesta heroica i excepcionals victòries militars)⁸⁰.

8.4.4. La ciutat de Constantinoble en l'obra de Francesc de Montcada

Lògicament, les referències a la ciutat de Constantinopla abunden en l'obra de Montcada. Tanmateix, no trobem en el text un únic fragment que se'ns descrigui amb detall la ciutat. El marquès d'Aitona sembla donar per descomptat que el lector ja sap situar cronològicament i geogràficament la capital de l'Imperi Romà d'Orient. Així, les referències sorgeixen mentre que l'autor necessita aclarir situacions o bé definir què caracteritzava la Constantinoble d'inicis del segle XIV.

En primer lloc (i no podia ser d'altra manera), la ciutat és la capital de l'Imperi. Evidentment, Montcada mai es refereix a l' "Imperi Bizantí" (terme creat pels historiadors francesos del segle XVII), sinó a la capital de l'Imperi Grec, a la capital de l'Imperi Romà d'Orient o, més escaridament, a la capital de l'Imperi Romà. Aquest fet reafirma una vegada més els nuclis identitaris traçats en la Grècia medieval entre l'Imperi Romà i la seva continuïtat medieval. Així, per exemple, el capità grec Marulli és definit com "*insigne capitán de Romeos*"⁸¹. Vegem a continuació un fragment en el qual es percep amb nitidesa la relació entre Roma i Constantinopla (que Montcada, com hem dit, interpreta en clau providencialista i cristiana):

⁸⁰ En aquesta ocasió deixem de costat l'estudi sobre fins quin punt aquest succés podria ser considerat un *lieu de mémoire* a Grècia. En qualsevol cas, si bé sembla que no es podria parlar d'una equivalència clara, el pas pels catalans a Grècia va deixar, com a mínim a nivell folklòric, innegables seqüeles. Vegeu, en aquest sentit, l'aportació d' AYENSA, Eusebi. "El record dels catalans en el folklore grec", *L'Avenç* 213 (1997), p. 56-58.

⁸¹ "Romeos" deu entendre's com derivació del terme "romans". MONTCADA, Francisco de. *Expedición*, cap IX, p. 24r.

“Vióse Roma cabeça del mundo, conocida entonces en tanta gra(n)deza i gloria, que desvanecida con sus vitorias i triunfos, se atribuyó el renombre de eterna; pero las armas de los godos y vá(n)dalos mostraron cuán breves fueron sus glorias y cuán falso su atributo. Lo mismo sucedió a Constantinopla, cabeça del Imperio Oriental, en quien juntamente se levantaron y merecieron el poder y la piedad por el grande Constantino, en cuyos sucesores se conservó, hasta que la ira de Dios ejecutó su castigo, entregándola por despojos a naciones estrañas”⁸².

En segon lloc, hem de destacar la percepció que té l'autor de la llunyania (no només geogràfica) de la ciutat. Constantinoble, a ulls d'un autor espanyol del segle XVII, resulta abans de res una ciutat llunyana, l'antiga capital d'un imperi situat en els confins de la Cristiandat, conquerida, recordem-ho, en 1453 pels turcs. Així, ja en la introducció (o proemi), s'explicita que l'acció transcorrerà en “regiones remotas y apartadas”⁸³, i al llarg de l'obra abunden referències d'aquesta índole⁸⁴.

En tercer lloc, el nostre autor concep Constantinoble com la capital d'un imperi en decadència. Mereix la pena recordar que l'ocupació llatina de 1204 devia estar encara present en la memòria dels grecs⁸⁵, de manera que el mateix emperador, segons Montcada, deu afirmar que “*el Imperio de los Griegos no estava tan acabado y destruído*”⁸⁶. Vist el panorama, Francesc de Montcada no dubta a afirmar que “*ya en este tiempo aquella monarquía oriental de los griegos se hallaba en su última declinación*” fins al punt que “*la mayor parte de los príncipes sujetos no la querían reconocer, porque la vieron sin fuerzas*”⁸⁷.

⁸² MONTCADA, Francisco de. *Expedición*, cap XXXVIII, p. 104v.

⁸³ MONTCADA, Francisco de. *Expedición*, p. 1r.

⁸⁴ MONTCADA, Francisco de. *Expedición*, p. 27v-r, cap XVII p. 46v, cap XLVI p. 127r.

⁸⁵ MONTCADA, Francisco de. *Expedición*, cap XXI, p. 58v.

⁸⁶ MONTCADA, Francisco de. *Expedición*, cap XXVIII, p. 74r. De fet, aquesta visió d'un Imperi Bizantí decadent sovint s'ha mantingut fins a la consolidació relativament recent dels estudis de Bizantinística. Així, per exemple, Hegel es referia de manera exagerada a la història bizantina com “*una serie milenaria de constantes crímenes, flaquezas, bajezas y falta de carácter, y el más horrendo (y, por lo mismo, poco interesante) cuadro*”. (HEGEL, Georg W.F. *Filosofía de la historia*. Barcelona: Edicions Zeus, 1970, p. 361).

⁸⁷ MONTCADA, Francisco de. *Expedición*, cap LXII, p. 167r.

De fet, a aquest declinar polític hauria de sumar-se l'econòmic. No oblidem que les tensions entre catalans i grecs van sorgir, entre altres motius, pel retard en les pagues al cos de mercenaris almogàvers. Tal com diu el mateix Montcada, “*estaba el fisco y Cámara Imperial destruída, y que las rentas del imperio no eran suficientes para los gastos ordinarios*”⁸⁸. Encara així, la ciutat manté (o tracta de fer-ho) la rigurositat i pompositat en els actes i símbols solemnes, i d'aquesta manera Montcada refereix la importància que concedien els grecs a les insígnies imperials com a símbol de poder, de manera que, quan Berenguer d'Entença trenca els pactes amb l'Imperi i llança les seves insígnies al mar, es va sobreentendre que “*desde entonces renunciaba la amistad del Imperio*”, atès que “*esta acción (...) en los griegos se condena por muy infame y vil*”⁸⁹.

A pesar d'això, o precisament per aquest motiu, Constantinoble apareix com una ciutat segura, a la qual es van a refugiar els habitants d'altres territoris de l'Imperi quan sorgeix la necessitat. Montcada relata com “*los fieles de las provincias de la Asia, huyendo de tan cruel servidumbre (es refereix a les incursions dels turcs), se recogían a Constantinopla, i perecían en muladares de hambre i de miseria*”⁹⁰. La ciutat sorgeix, doncs, com la fortalesa inexpugnable, fins i tot per al propi emperador bizantí⁹¹, que constata com els almogàvers avancen per l'Imperi.

En cinquè lloc, cal dir que Constantinoble no només és un punt segur. Segueix sent el centre del poder polític i religiós⁹², i tots els successos notables relatats

⁸⁸ MONTCADA, Francisco de. *Expedición*, cap XXIII, p. 63r.

⁸⁹ MONTCADA, Francisco de. *Expedición*, cap XXII, p. 62r.

⁹⁰ MONTCADA, Francisco de. *Expedición*, cap XXII, p. 61v.

⁹¹ Segons l'opinió Montcada, l'emperador “Andrónico, sin atrevirse a salir de Constantinopla...”: MONTCADA, Francisco de. *Expedición*, cap XXXVIII, p. 103v.

⁹² Montcada anota també que el Patriarca de Constantinopla va tractar de detenir la violència deslligada contra els catalans (MONTCADA, Francisco de. *Expedición*, cap XXVIII, p. 75r). En aquest punt val la pena recordar que, si bé Montcada reconeix el cristianisme dels grecs (i en

per Montcada tenen per teló de fons la ciutat. Allí es rep als catalans a la seva arribada⁹³, se signen acords⁹⁴, es trenquen⁹⁵, s'acorden les noces entre Roger de Flor i Maria, la neboda d'Andrònic II⁹⁶, etc. En definitiva, a pesar de trobar-se en "la seva última declinació", la Ciutat seguia sent un punt de referència clau en el marc de la política europea del moment.

En últim lloc, i a causa de la seva evolució interna, Constantinoble és retratada com una població diversa, en la qual conviuen diverses nacionalitats i pobles, entre els quals caldria comptar als "francs" catalans i aragonesos, a més dels genovesos. Francesc de Montcada comenta que hi ha "*dentro de la ciudad diferentes y varias naciones*"⁹⁷ i, seguint a Paquimeres, que narra els successos esdevinguts després de la batalla del riu Apros (1305), "*entrava de todas partes infinita gente huyendo, y que parecía Constantinopla la esfera de Empédocles*"⁹⁸.

Sembla evident que la presència catalana a Grècia en el segle XIV i la caiguda de Constantinoble en 1453 han estat dues qüestions que han despertat l'interès general. Sobre l'aventura dels almogàvers en el segle XIV, hem vist com el tema va interessar ja en els seus inicis (la *Crònica* de Muntaner és una bona mostra), i s'ha anat mantenint al llarg dels anys, fins convertir-se en un veritable *lieu de mémoire* nacional⁹⁹. En el cas concret de Francesc de Montcada, ens

alguns fragments ho elogia), no dubta en qualificar-los de "cismàtics", i considera que per estar "apartados de la obediencia de la romana Iglesia (...) cayeron en mil errores" (MONTCADA, Francisco de. *Expedición*, cap XXXVII, p. 102v).

⁹³ MONTCADA, Francisco de. *Expedición*, cap V, p. 14r.

⁹⁴ MONTCADA, Francisco de. *Expedición*, cap. V, p.15v.

⁹⁵ MONTCADA, Francisco de. *Expedición*, cap XXXI, p. 82r.

⁹⁶ MONTCADA, Francisco de. *Expedición*, cap VIII, p. 21r.

⁹⁷ MONTCADA, Francisco de. *Expedición*, cap IX, p. 23r-24v.

⁹⁸ MONTCADA, Francisco de. *Expedición*, cap XXXVI, p. 100r-101v. Per a la interpretació d'aquest fragment, vegeu: SIMÓN, José. "Expedición...", p. 101.

⁹⁹ Recordem, per exemple, que en el Palau del Senat espanyol (Madrid) es troba el quadre del pintor Moreno Carbonero (1860-1942) titulat "Entrada de Roger de Flor en Constantinopla".

ha deixat una obra interessant que mereix, sens dubte, una edició crítica¹⁰⁰. Hem vist que, si bé Montcada no aporta dades noves ni específics sobre la ciutat de Constantinoble, anota diverses de les idees clau que defineixen la capital de l'Imperi Bizantí, entre les quals destaquen l'herència clàssica romana, la presència del llegat cristià i una certa imatge de decadència política. A tot això deu afegir-se, com hem anotat, una certa percepció d' *exotisme*, atès que el nostre autor s'aproxima a uns fets i a una realitat eminentment *diferent* a la seva. Finalment, destacar, el profund impacte que va causar la caiguda de Constantinopla en l'Europa del segle XV, fins al punt de marcar un punt d'inflexió clar en la distinció dels diversos períodes històrics.

8.4.5. GÈNESI I DIFUSIÓ DE L' *EXPEDICIÓN*...

La dedicatòria al seu oncle que encapçala el llibre està datada el 3 de novembre de 1620 i ens diu, tàcitament, que un dels motius que l'han mogut a escriure'l és per vindicar el paper que feren els seus avantpassats en l'expansió per l'Imperi Bizantí¹⁰¹. Per tant, Montcada devia d'haver escrit el text abans d'aquell any. En qualsevol cas, en la biblioteca de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona es conserva un manuscrit de 280 pàgines titulat *Empresas y victorias alcançadas por el valor de pocos catalanes y aragoneses contra los imperios de turcos y griegos*¹⁰². De l'estudi del manuscrit¹⁰³, R. Foulché-

¹⁰⁰ Aquesta opinió, apuntada ja per José Simón en 1994, la subscriu plenament. Sens dubte, una edició crítica de l'obra de Montcada aportaria dades interessants, no només per al coneixement de la presència dels catalans a Grècia, sinó també per a l'estudi de la història de la historiografia espanyola del segle XVII.

¹⁰¹ MONTCADA, Francisco de. *Expedición...*, p. 2 r. Vegeu també GILI GAYA, Samuel. "Introducción" a MONTCADA, Francisco de. *Expedición...*, p. XXX.

¹⁰² Aquest escrit va ser publicat per R. Foulché-Delbosc (*Revue Hispanique*, 45 (1919), p. 349-509).

¹⁰³ GILI GAYA, Samuel. "Introducción" a MONTCADA, Francisco de. *Expedición...*, p. XXVI-XXX.

Delbosc i S.Gili Gaya n'extreuen una conclusió ben clara: Montcada, sobretot en el principi del llibre, va retocar en diverses ocasions l'original per tal de millorar l'estil i tractar de ser més fidel a la realitat dels fets que pretenia explicar. L'obra de Montcada hauria passat, doncs, per tres fases successives. En primer lloc, el manuscrit. En segon, l'autocrítica de l'autor en les notes marginals i, finalment, l'edició impresa de 1623. Aquests fets ens mostren un Montcada rigorós i curós de la seva obra, i, per tant, un historiador conscient de la importància de la tasca que està duent a terme. Serveixi com a exemple el següent fragment de la pàgina 229 del manuscrit:

“El siguiente día, con todo el campo passò el estrecho, no sin gran fatiga, porque el camino era aspero, los bagajes muchos, y los niños, mugeres, y enfermos. NOTA: Ase de dezir algo de los Griegos”¹⁰⁴.

D'altra banda, trobem lleugeres modificacions entre el manuscrit dipositat a la RABL (publicat per Foulché-Desbosc) i l'edició que de 1623. Vegem-ne un exemple:

MANUSCRIT

“LIBRO PRIMERO

Mi intento es escreuir la memorable expedición y jornada que los Catalanos y Aragoneses hizieron a las Prouincias de Leuante, llamados por Andronico, Emperador de Griegos, en socorro y defensa de su Imperio y casa; fauorecidos mientras las fuerças de los Turcos le tenían casi oprimido, pero despues que por el esfuerço y valor de los nuestros quedó libre dellas, maltratados y perseguidos con gran crueldad, de que nació la obligación natural de mirar por su defensa y conseruación...”¹⁰⁵

EDICIÓ 1623

“LIBRO PRIMERO PROEMIO

¹⁰⁴ FOULCHÉ-DELBOSC, R. “Empresas y victorias...”, p. 351.

¹⁰⁵ FOULCHÉ-DELBOSC, R. “Empresas y victorias...”, p. 356.

*Mi intento es escribir la memorable expedición y jornada que los catalanes y aragoneses hicieron a las provincias de levante cuando su fortuna y valor andaban compitiendo en el aumento de su poder y estimación, llamados por Andrónico Paleólogo, emperador de griegos, en socorro y defensa de su imperio y casa; favorecidos y estimados en tanto que las armas de los turcos le tuvieron casi oprimido y temiò .su perdición y ruina; pero después que por el esfuerzo de los nuestros quedó libre dellas, maltratados y perseguidos con gran crueldad y fiereza bárbara, de que nació la obligación natural de mirar por su defensa y conservación...*¹⁰⁶

Un altre fet a destacar és la clara i nítida influència que Tàcit exercí en el nostre autor en el moment de redactar aquesta introducció. Tal i com va assenyalar Sanmartí, els manlleus de Tàcit són evidents en algunes oracions, com per exemple a l'inici de l'obra. Si Tàcit comença el primer volum de la seva història amb: "*Initium mihi operis...*", Montcada ho fa amb frase idèntica traduïda al castellà¹⁰⁷. Finalment, l'obra es publicà el 1623¹⁰⁸ amb alguns errors –sobretot referents a topònims-, ja que en el moment de la impressió Montcada es trobava ja a Viena.

S'ha de dir que la *Expedición* tingué, en un primer moment, una difusió limitada¹⁰⁹. En el segle XVII no es tornà a imprimir. En el XVIII, se'n feu una edició¹¹⁰, consultable a la biblioteca digital Project Gutenberg (<http://www.gutenberg.org>). Al llarg del segle XIX, però, l'obra es publicà al menys en nou ocasions¹¹¹, i en el present segle l'obra ha conegut una difusió molt més àmplia, encara que seguim (almenys que jo sàpiga) sense comptar

¹⁰⁶ MONTCADA, Francisco de. *Expedición...*, p. 1.

¹⁰⁷ SANMARTÍ, Francisco. *Tácito en España*, p. 177.

¹⁰⁸ *Expedición de los Catalanes y Aragoneses contra Turcos y Griegos*. Dirigida a D.Juan de Moncada Arzobispo de Tarragona. Por Don Francisco de Moncada Conde de Osona su sobrino. En Barcelona. En la enprenta de Lorenzo Deu, delante el Palacio del Rey. Año M.DC.XXIII.

¹⁰⁹ Sobre les diferents edicions de l'obra, vegeu: PALAU Y DULCET, Antonio. *Manual del librero hispanoamericano*. Barcelona: Librería Palau, tom XI, 1957, p.12-13.

¹¹⁰ Madrid: Por D.Antonio de Sancha. Año MDCCLXXVII.

¹¹¹ Evidentment, el caràcter de "gesta romàntica" de l'estada dels catalans a Grècia devia ser un factor clau en l'interès creixent per l'obra. Pensem, per exemple, que l'edició de 1875 (Barcelona: Librería de D.Juan Oliveres) inclou un text titulat "Las armas de Aragón en Oriente. Canto épico" a càrrec de Calixto Fernández Campo-Redondo (p. 213-241).

amb una edició crítica completa de l'obra, de manera que, amb l'excepció dels treballs de S.Gili Gaya, encara està per fer l'estudi complet sobre el text, a l'igual que seguim sense comptar amb estudis aprofundits i rigurosos sobre la vida de Francesc de Montcada. Aquest fet, segons la nostra opinió, ha donat peu a molts judicis parcials –i, per tant, sovint equivocats- sobre l'obra de Montcada. Així, per exemple, l'historiador anglès Edward Gibbon considerava que Montcada no citava mai les fonts històriques en les quals basava les seves afirmacions i, més recentment, Fueter encara afirmava que l'obra de Montcada no era més que una refeta de la *Crònica* de Ramon Muntaner amb algunes cites d'historiadors bizantins¹¹².

8.4.6. CARACTERÍSTIQUES HISTORIOGRÀFIQUES DE LA *EXPEDICIÓN*...

L'obra de Francesc de Montcada presenta una sèrie de característiques que la fan representativa de les corrents historiogràfiques de l'època. Narra l'arribada dels catalans a Grècia i conclou, malauradament i prematura, quan aquests conquereixen el Ducat d'Atenes el 1311. Tal i com ja hem dit, Montcada, com tots els historiadors de la seva època, té una visió providencialista i moralista de la història, de manera que els fets històrics estan estretament vinculats a la

¹¹² Gibbon diu exactament: "*Don Francisco de Moncada, conde de Osona, puede haber imitado á César ó Salustio, y copiar los contemporáneos griegos ó italianos; pero nunca cita sus autoridades, y no puedo describir memoria alguna nacional de las hazañas de sus compañeros*": GIBBON, Edward. *Historia de la decadencia y ruina del Imperio Romano*, Madrid: Turner, vol. VIII, 1984, p. 33 (és una reproducció facsímil de l'edició de Barcelona de 1842, traduïda per J. Mor Fuentes). Aquesta interpretació de Gibbon es deu probablement a la seva manca de coneixement sobre la qüestió o bé als seus més que possibles prejudicis envers un historiador espanyol i catòlic. E. FUETER., *Historie de l'Historiographie moderne*, Paris, 1914, p. 299. Així, en definitiva, mentre que per als historiadors anglesos i germànics (des de Gibbon a Fueter) se l'ha considerat un text menor, un apèndix barroc de l'obra del cronista medieval Ramon Muntaner, per als historiadors espanyols (Mateu Llopis, Cepeda Adán) es tracta d'una obra mestra, escrita amb un estil àgil i viu, a més de rigorosa i acurada. Sobre aquest punt, vegeu, MATEU Y LLOPIS, Felipe. *Los historiadores de la Corona de Aragón...*, p. 58-59; CEPEDA ADÁN, José. "La Historiografía", p. 796-797. Segons la nostra opinió, i a causa d'una sèrie de factors que posteriorment seran analitzats, a l'obra de Montcada se li pot aplicar, malauradament, el tòpic segons el qual es tracta d'un text més citat que llegit.

voluntat de Déu, i el desenvolupament dels fets depèn sempre del judici moral i diví. És Déu el qui premia o castiga el comportament dels homes i, per tant, tot està a les seves mans. Així, per exemple, Montcada considera que els catalans perderen el domini de Grècia a causa del seu mal comportament¹¹³. Aquesta visió presideix el conjunt del text, i podríem citar una pila d'exemples en els quals Montcada atribueix a la voluntat de Déu els fets que succeeixen. En aquest sentit, és interessant copsar quina visió tenia el nostre autor del Cisma entre les Esglésies Catòlica i Ortodoxa, i com la voluntat divina intervé directament en les situacions que viuen catalans i grecs. Montcada, sobretot al principi de l'obra, afirma que, com que els dos pobles són cristians han de lluitar plegats contra l'enemic comú, l'*infidel*, el turc¹¹⁴: *“ofrecían su ayuda contra los turcos con doblado gusto y afición, por ocupar sus armas a favor de la casa de los Paleólogos”¹¹⁵, amigos únicos de la de Aragón cuando sus partes estaban muy caídas, y dilatar su imperio, destruyendo juntamente el de los enemigos del nombre cristiano”¹¹⁶*. Però a mesura que avança l'obra i sorgeixen les tensions entre els catalans i els grecs, Montcada fa constar en diverses ocasions que aquests darrers són “cismàtics” i, per tant, desagradables als ulls de Déu: *“se tomó para castigo de Andrónico”¹¹⁷ y de los griegos, que apartados de la obediencia de la romana Iglesia, madre universal de los que militan en la tierra, cayeron en mil errores, y por ellos y por los demás pecados que antes se siguieron permitió Dios que los catalanes fuesen*

¹¹³ Així, “el mismo poder que Dios les entregó (*als catalans i aragonesos*) para castigar y oprimir tantas naciones, quiso que fuese el instrumento de su propio castigo”. MONCADA, Francisco de. *Expedición...* p. 2 v.

¹¹⁴ No oblidem que esdeveniments com el setge de Malta (1565) i la batalla de Lepant (1571) encara devien estar presents en el moment en què Montcada escriu la seva obra.

¹¹⁵ La dinastia dels Paleòlegs dirigí l'Imperi Bizantí entre el 1258 i el 1453 i, per tant, era la que governava quan els catalans i els aragonesos arribaren a Grècia.

¹¹⁶ MONCADA, Francisco de. *Expedición...*, p. 15 r.

¹¹⁷ Es refereix a Andrònic II, el Vell, emperador bizantí entre 1282 i 1328.

*los ministros de su ejecución*¹¹⁸. En qualsevol cas, repetim, l'actitud de Montcada és eclèctica, ja que, si bé es refereix a Andrònic com a "*scismático, fermentido*"¹¹⁹, lloa les actituds devotes dels grecs quan, per exemple, donen almoines per als pobres i sol·liciten als monjos dels monestirs que preguin a Déu per allunyar els turcs, "*remedios generales para todos los trabajos, con los cuales se aplaca la ira y se alcanza la misericordia de Dios*"¹²⁰.

En segon lloc, destaca l'afany d'imparcialitat i de rigor històric. Si bé es mostra favorable als catalans en moltes ocasions, no dubta a corregir Muntaner i altres historiadors espanyols quan aquests falten a la realitat. En nombroses ocasions reconeix el caràcter "apassionat" de Muntaner¹²¹, dóna la raó als cronistes bizantins quan els catalans s'excedeixen en els càstigs afligits als grecs¹²² i corregeix Zurita quan aquest s'equivoca en qüestions toponímiques¹²³. D'altra banda, no magnifica els càrrecs honorífics que els grecs donaren als catalans¹²⁴, i reconeix l'existència de refranys i dites en contra dels catalans, fet que demostraria la mala imatge que aquests tenien entre els grecs¹²⁵. Per tant, es pot afirmar que Montcada pretenia escriure una obra amb rigor històric; com

¹¹⁸ MONCADA, Francisco de. *Expedición...*, p. 102 r.

¹¹⁹ MONCADA, Francisco de. *Expedición...*, p. 118 r.

¹²⁰ MONCADA, Francisco de. *Expedición...*, p. 181 r.

¹²¹ MONCADA, Francisco de. *Expedición...*, p. 75 r: "puede ser que en esto Montaner ande algo apasionado".

¹²² Així, per exemple, recorda i condemna que "en Éfeso dice Pachimerio que Roger y los catalanes hicieron notables crueldades para sacar dinero, cortando miembros, atormentando, degollando los desdichados griegos, y que en Metellin un hombre griego y principal, llamado Macrami, fue degollado porque prontamente no quiso dar cinco mil escudos que le pidieron: licencia militar y atrevimiento ordinario en gente de guerra mal diciplinada" (MONCADA, Francisco de. *Expedición...*, p. 42 r).

¹²³ MONCADA, Francisco de. *Expedición...*, p. 168 v: "Çurita (...) recibió grande engaño...".

¹²⁴ Així, quan Roger de Flor és nomenat megaduc reconeix que era "dignidad grande de aquel imperio, pero no de las mayores" (MONCADA, Francisco de. *Expedición...*, p. 16 r).

¹²⁵ MONCADA, Francisco de. *Expedición...*, p. 104 v. Sobre aquest tema, Eusebi AYENSA, "El record dels catalans...", p. 56-58. Aquest número de *L'Avenç* inclou un dossier sobre l'estada dels catalans a Grècia (p. 12-62).

ell mateix reconeix “para que el que lo leyere pueda con claridad hacer juicio de lo que le pareciere más verdadero”¹²⁶.

Per últim, en tercer lloc, hem de dir que l’obra de Montcada s’inclou perfectament en l’univers mental i cultural del Barroc. Hi ha, és clar, l’estil, la redacció del text, però, sobretot, a l’obra hi abunden les reflexions escèptiques, amb un clar sentit moral: la fugacitat dels imperis¹²⁷, la fragilitat i “inestabilidad de las cosas humanas”¹²⁸, el mal comportament d’alguns prínceps, moguts per la vanitat¹²⁹, la intrínseca maldat del gènere humà, constatable moltes ocasions en l’arrogància¹³⁰, i, en definitiva, la idea que els temps passats van ser millors, fins i tot en “l’art de fer la guerra”¹³¹. Aquests elements, juntament amb un caràcter moralista de la història (entesa com a *magistra vitae*), herència típica del tacitisme¹³², es poden copsar al llarg de tota l’obra.

En definitiva, encara que no disposem d’un estudi de conjunt que permeti situar Montcada en el context de la historiografia de la seva època¹³³, creiem que, per aquests tres aspectes que hem analitzat, l’obra de Montcada és una destacada aportació de la historiografia barroca espanyola.

8.4.7. Fonts historiogràfiques bizantines consultades per Francesc de Montcada

¹²⁶ MONCADA, Francisco de. *Expedición...*, p. 55 r.

¹²⁷ MONCADA, Francisco de. *Expedición...*, p. 104 r.

¹²⁸ MONCADA, Francisco de. *Expedición...*, p. 25 v, 159 r.

¹²⁹ MONCADA, Francisco de. *Expedición...*, p. 29 v.

¹³⁰ MONCADA, Francisco de. *Expedición...*, p. 174 v.

¹³¹ MONCADA, Francisco de. *Expedición...*, p. 18 r. Aquesta idea la trobem ja en els *Assaigs* de Montaigne mig segle abans. (ONTAIGNE, Michel de. “L’heure des parlemens dangereuse” a *Oeuvres complètes*, Gallimard, 1962, p. 29-31).

¹³² SANMARTÍ, Francisco. *Tácito en España*, p. 173.

¹³³ GILI GAYA, Samuel. “Introducción” a MONCADA, Francisco de. *Expedición...*, p. XXXII.

Montcada consulta les següents obres d'autors grecs: les *Narracions Històriques* de Jordi Paquimeres, la *Història Romana* de Nicèfor Gregoràs, i, en menor mesura, la *Història* de Laònic Khalkokondilis, les recopilacions de Curopalates, la *Història* de Nicetes Coniates i la de Joan Cantacuzenos¹³⁴.

8.4.7.1. Montcada i Paquimeres

Sens dubte, l'historiador bizantí que tractà amb més deteniment l'estada dels catalans a Grècia fou Jordi Paquimeres (1242-1310 ap)¹³⁵. Nascut a Nicea, fou un sacerdot d'amplíssima formació humanística, i les seves obres (bàsicament històriques i teològiques, però també d'astronomia i astrologia) estan plenes de cites dels clàssics, en un estil sovint feixuc i erudit. L'obra que ara ens ocupa, les *Narracions Històriques* (més coneguda com *Història*), està escrita en 13 llibres que s'ocupen des de l'any 1261 fins al 1307, abasta, per tant, el regnat de Miquel VIII Paleòleg (1259-1282) i part del d'Andrònic II el Vell (1282-1328)¹³⁶.

En síntesi, direm que Paquimeres, per la seva condició de grec i sacerdot, mai jutjà positivament l'estada dels catalans a Grècia, ans el contrari. Malgrat que els historiadors bizantins, hereus directes dels clàssics, acostumen a mantenir

¹³⁴ Sobre aquests historiadors, vegeu, OSTROGORSKY, George. *Historia del Estado Bizantino*, Madrid: Akal, 1984, esp. p. 461 i ss. Antoni Rubió i Lluch, i és el que ofereix més informació sobre la visió dels historiadors grecs respecte els catalans. Sobre Rubió i Lluch, vegeu, SOLÀ i FARRÉS, Eudald. *Antoni Rubió i Lluch...*, esp. p. 75-79, on s'inclou una acurada bibliografia sobre les obres referents a la Grècia catalana de Rubió i Lluch. Per últim, es pot consultar per Internet la següent adreça: <http://www.bwaynet/~halsall/texts/byzhistorio.html> a càrrec de Paul Halsall, que inclou un extens llistat d'historiadors bizantins.

¹³⁵ Sobre Paquimeres i la seva visió dels catalans, vegeu sobretot, RUBIÓ Y LLUCH, Antonio. "La expedición y dominación de los catalanes en Oriente juzgadas por los griegos" a *Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, IV, 4 (1887), p. 1-125; "Paquimeres i Muntaner" a *Institut d'Estudis Catalans. Memòries de la Secció Històrico-Arqueològica*, I, 2 (1927), p. 33-60; *L'expedició catalana...*, p. 54-61.

¹³⁶ PACHYMERES, G. *Andronicus Palaeologus, sive historia ab Andronico seniore in imperio gestarum*, Roma, 1669; *De Michaelis et Andronico Paleologo*, Bonnae: Immanuel Bekkerus, 1835; *Andronicus Paleologus* (text grec i traducció llatina) a MIGNE, *Patrologia Graeca*, vol. 144, París, 1882.

una clara fidelitat als fets que pretenen historiar –fidelitat molt considerable, sobretot si es compara amb la manca de rigor de molts dels seus contemporanis de l'Europa Occidental-, Paquimeres treu importància a alguns fets (com la mort de Roger de Llúria) i ell mateix reconeix no poder ser fidel a l'objectivitat històrica en aspectes que fan referència a la unitat entre les Esglésies cristianes (Paquimeres fou un antirromà convençut i apassionat). Tot i això, hem de dir que estem davant d'un historiador molt més culte i profund que Muntaner¹³⁷, i que és més fidel a la realitat que no pas el cronista català –a més, Paquimeres fou testimoni directe dels fets, i redactà la seva obra abans que Muntaner.

Així doncs, i tenint clara aquesta premissa, l'opinió de Montcada sobre Paquimeres no podia ser gaire favorable. Però utilitza el seu testimoni en nombroses ocasions. Fins i tot el contrasta amb Muntaner i arriba a donar la raó al grec quan creu que és més exacte¹³⁸, sobretot en qüestions cronològiques¹³⁹, però la impressió general és prou negativa. Arriba a afirmar que l'obra de Paquimeres no és de caràcter històric; seria només una apologia en favor dels grecs¹⁴⁰, i que Paquimeres, "*enemigo grande de los catalanes*"¹⁴¹ és un autor que "*muerde con mayor malignidad*"¹⁴², recordant, és clar, la seva condició de "cismàtic"¹⁴³. D'altra banda, jutja positivament a Muntaner perquè

¹³⁷ Per exemple, el retrat de Roger de Flor és molt més ric en Paquimeres que en Muntaner. Sobre aquest punt, RUBIÓ Y LLUCH, Antonio. "Nuevos aspectos de Roger de Flor en la Historia de Paquimeres" a *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 14 (1929-1930), p. 40-47.

¹³⁸ Així, "y para asegurarme más en esta opinión tengo a George Pachimerio, autor griego, cuyos fragmentos dan mucha luz a toda esta historia" (MONCADA, Francisco de. *Expedición...*, p. 20 r).

¹³⁹ MONCADA, Francisco de. *Expedición...*, p. 121 r.

¹⁴⁰ MONCADA, Francisco de. *Expedición...*, p. 48 r.

¹⁴¹ MONCADA, Francisco de. *Expedición...*, p. 16 v.

¹⁴² MONCADA, Francisco de. *Expedición...*, p. 61 r.

¹⁴³ Aquest prejudici, malauradament, encara el trobem en Rubió i Lluch. Vegeu, SOLÀ i FARRÉS, Eudald. *Antoni Rubió i Lluch*, p. 72.

va ser testimoni dels fets, però oblida (conscientment o inconscient) que Paquimeres també visqué els fets directament¹⁴⁴.

En definitiva, estem davant de dos autors absolutament irreconciliables (tal i com ens succeirà amb els altres autors grecs), i, per tant, només podem valorar positivament que Montcada consultés la seva obra, encara que la majoria de les vegades ho fes, segurament, partint *a priori* d'una idea negativa.

8.4.7.2. Montcada i Gregoràs

Nicèfor Gregoràs (1290/5 ap-1360 ap)¹⁴⁵, autor de la *Història Romana*¹⁴⁶, religiós, és sens dubte, un dels historiadors més interessants per comprendre l'evolució de l'Imperi Bizantí entre els segles XIII i XIV. Igual que Paquimeres, fou home d'una enorme formació cultural; el seu coneixement dels clàssics grecs era profund i, a més de la història, s'entregà a l'estudi de l'astronomia, les matemàtiques, l'aritmètica i, en menor mesura, la música. Fou també un enemic convençut de la unió de les Esglésies. A més, es veié embolicat en les discussions teològiques que es produïren a l'interior de l'Església Ortodoxa arran dels partidaris de la corrent monàstica palamita, impulsada per sant Gregori Palamàs (1296-1359), de la qual Gregoràs en fou un fervent detractor, la qual cosa el portà fins i tot a l'exili¹⁴⁷.

¹⁴⁴ MONCADA, Francisco de. *Expedición...*, p. 61 r.; RUBIÓ I LLUCH, Antoni. "Paquimeres i Muntaner", p. 8.

¹⁴⁵ Sobre Gregoràs, RUBIÓ Y LLUCH, Antonio. "Nicéforo Gregorás y la expedición de los catalanes a Oriente" a *Museo Balear*, 2 (1885) p. 401 i ss.; *L'expedició catalana...*, pp. 61-69; GUILLAND, R. *Essai sur Nicéphore Grégoras*, París, 1926; OSTROGORSKY, George. *Historia...*, p.461-462; MORFAKIDIS, Moschos. "Los catalanes en Grecia, en la obra de Niceforos Gregorás" a *Cuadernos de estudios medievales* 6-7 (1978-1979), p. 155-178.

¹⁴⁶ GREGORAS, N. *Nicephori Gregorae Historia bizantina*, Basilea, 1562; *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae*, vol. I-II, Bonnae, 1829-1830; *Historia Romana* (text grec i traducció llatina) a MIGNE, *Patrologia Graeca*, vol. 148-149, París, 1885.

¹⁴⁷ Sobre aquesta qüestió, MEYENDORFF, Jean. *Introduction à l'étude de Grégoire Palamas*, París, 1959.

La seva *Història Romana* (el títol ja és prou significatiu de la consciència d'hereus de l'Imperi Romà que tenien els bizantins), composta per 37 llibres ens explica els esdeveniments produïts entre 1204 i 1359, parant molta més atenció als fets que ell va viure personalment. Bizantinistes com Ostrogorsky consideren que l'obra de Gregoràs aporta informació molt valuosa sobre els esdeveniments de l'època, referents a qüestions administratives o econòmiques, per exemple. Tot i ser escrita mentre es trobava pres al monestir de Chora, l'obra presenta qualitats indiscutibles: l'estil és viu, i acostuma a ser fidel a la realitat històrica, excepte quan fa referència a la qüestió palamita, de la qual n'acabem de parlar¹⁴⁸.

Les referències al pas dels catalans per Grècia es troben en el setè llibre, i són molt crítiques amb el comportament d'aquests¹⁴⁹. Per tant, no ens ha d'estranyar que Montcada sigui profundament crític amb Gregoràs, potser fins i tot més que amb Paquimeres. De fet, només en una ocasió, comparant Muntaner i Gregoràs, es decanta per aquest darrer¹⁵⁰. La resta de referències no són gaire elogioses: si bé la primera referència és molt vaga ("autor griego de aquellos tiempos"¹⁵¹), a mesura que avança l'obra els comentaris són prou contundents: Gregoràs és un "*autor tan poco advertido en nuestras cosas*"¹⁵², "*griego de nación y enemigo declarado de la nuestra*"¹⁵³.

¹⁴⁸ OSTROGORSKY, George. *Historia...*, p. 462.

¹⁴⁹ M.Morfakidis ("Los catalanes...", p. 162-177) ha traduït al castellà els textos referents als catalans en l'obra de Gregoràs.

¹⁵⁰ Diu Montcada: "*en este caso me ha parecido seguir à Nicéforo, que lo escribe harto difusamente, y pudo tener más noticia, por hallarse más cerca que Montaner, que ya no estaba presente en esta jornada, y el griego es muy neutral cuando no escribe los sucesos de su nación, sino de las estrañas*" (MONCADA, Francisco de. *Expedición...*, p.172 r.v.). En qualsevol cas, la justificació de Montcada no és clara, ja que Gregoràs no visqué directament els fets.

¹⁵¹ MONCADA, Francisco de. *Expedición...*, p. 16 r.

¹⁵² MONCADA, Francisco de. *Expedición...*, p. 20 v.

¹⁵³ MONCADA, Francisco de. *Expedición...*, p. 28 r.

En fi, creiem que el següent passatge de Montcada és una síntesi perfecta de l'opinió que el nostre historiador tenia sobre aquests dos autors bizantins: “*Nicéforo y Pachimerio, griegos y en muchas partes poco cuidadosos de escribir la verdad, ofendidos por comunes y particulares agravios de los nuestros...*”¹⁵⁴. Malgrat aquest judici tan radical, cal repetir, però, que Montcada el va emetre després de consultar en nombroses ocasions aquests historiadors.

8.4.7.3. Montcada i altres historiadors bizantins

Montcada cita en la seva obra, de manera puntual, altres historiadors bizantins¹⁵⁵. Hi ha, en primer lloc, la referència a Laònic Khalkokondilis. En la seva *Història*¹⁵⁶, escrita en la dècada de 1480, l'autor pretén realitzar una visió general sobre la història universal. Comença amb l'Imperi Assiri i acaba el 1463, centrant-se, sobretot, en l'expansió de l'Imperi Otomà durant el segle XV. La cita de Montcada no ens ofereix cap idea concreta sobre l'historiador bizantí, ja que es limita a recordar-nos “*como refiere Gregoras y Chalchondilas...*”¹⁵⁷. Posteriorment, cita al recopilador Jordi Curopalates¹⁵⁸, que fa referència a les diverses dignitats existents en l'Imperi Bizantí¹⁵⁹, a l'historiador Nicetes Coniates (segles XII- XIII), autor d'una *Història*, que s'ocupa des de l'any 1118

¹⁵⁴ MONCADA, Francisco de. *Expedición...*, p. 61 r.

¹⁵⁵ Informació sobre aquests historiadors a la *Historia* d' Ostrogorsky i a la pàgina web que hem citat anteriorment.

¹⁵⁶ DARKO, J. *Laonici Chacocandylae historiarum demonstrationes*, Budapest, 1922-1927. Sobre aquest autor, abundant bibliografia a: OSTROGORSKY, George. *Historia...*, p. 462. Respecte a la qüestió dels catalans a Grècia i aquest autor: RUBIÓ Y LLUCH, Antonio. “Estudios sobre los historiadores griegos acerca de las expediciones catalanas á Oriente: Laónico o Nicolás Chalcocondylas” a *Revista de Ciencias Históricas*, 3 (1881), p. 57-70; *L'expedició catalana...*, pp. 71-72.

¹⁵⁷ MONCADA, Francisco de. *Expedición...*, p. 26 r.

¹⁵⁸ CUROPALATAE, G. *De officiis magnae ecclesiae et aulae constantinopolitanae*, París, 1648.

¹⁵⁹ MONCADA, Francisco de. *Expedición...*, p. 54 v.

fins el 1206 i que Montcada utilitza per puntualitzar informacions de caire geogràfic i toponímic¹⁶⁰. Per últim, fa una breu referència a la *Història* de Joan Cantacuzenos (emperador de Bizanci entre 1347-1355) que comenta el temor que susciten els catalans. Montcada reconeix que aquests fets els ha “*leído en la Historia del Cantacuzeno, sacada a la luz por el padre Pontano*”¹⁶¹.

En definitiva, aquestes cites d'historiadors bizantins, tot i la seva brevetat, demostren que Montcada es va documentar en el moment de redactar la seva obra i, sobretot, posen de relleu el seu coneixement i interès per les fonts bizantines.

8.5. LA VIDA DE ANNIZIO MANLIO TORQUATO SEVERINO BOEÇIO (1642)

8.5.1. El neoestoïcisme, una proposta ètica per a uns temps convulsos

Montcada també va escriure una vida de Boeci, publicada a Frankfurt l'any 1642¹⁶². Es tracta d'una obra que encaixa perfectament en el corrent ètic neoestoic que es percep en el segle XVII. A continuació tractarem de definir a grans trets què caracteritzà aquest corrent de pensament, del qual ens n'hem ocupat sintèticament en el capítol tercer, per tal de poder contextualitzar amb detall el contingut i vicissituds de la *Vida de Boeci*.

El corrent neoestoic (o l'estoïcisme modern) arrelà amb força entre l'estament aristocràtic cultivat del segle del Barroc, sobretot entre les dècades de 1580 i 1650 (o sia, entre les trajectòries vitals de Justus Lipsius i de Baltasar

¹⁶⁰ MONCADA, Francisco de. *Expedición...*, p. 168 v.

¹⁶¹ CANTACUZENOS, J. *Historiarum libri IV, ex interpretatione Jacobi Pontani, cum not. Jacobi Gretseri*, París, 1645. Vegeu també: RUBIÓ I LLUCH, Antoni. *L'expedició catalana...*, p. 69-71.

¹⁶² *Vida de Annizio Manlio Torquato Severino Boeci*, Frankfurt: apud Gasparum Rotelium, 1642. Les referències a l'obra corresponen a aquesta edició.

Gracián)¹⁶³. Cal pensar, en primer lloc, que una ètica com la que es defensava a la *Stoa* podia arrelar amb facilitat en temps de crisi i *declinació* com els que es van viure al llarg del segle XVII. Cal dir, però, que el punt de partida del corrent neoestoic espanyol cal cercar-lo en l'estoïcisme romà (sobretot en Sèneca i Epictet), i no pas en el grec. Tal i com ha apuntat amb precisió Carrasco Martínez, el llegat estoic captivà els intel·lectuals del Barroc bàsicament en tres aspectes: el diagnòstic pessimista de la realitat, l'ús de la raó per entendre el món i el sentit consolatori que proposava la seva ètica. Justus Lipsius (1547-1606), difusor de les teòries ètiques estoiques a partir d'obres com *De constantia* (1584), defineix una tríada de valors que cal retenir per comprendre el pensament estoic modern: la *constantia*, la *patientia* i la *firmitas*¹⁶⁴.

Òbviament aquests valors van captivar uns intel·lectuals que creien viure en moments incerts i complexos. D'altra banda, alguns pares de l'Església com sant Jeroni ja havien presentat amb anterioritat com a protocatòlics a autors com Sèneca i Epictet, i en aquest sentit figures bíbliques com la de Job foren mostrades com a estoics *avant la lettre*, car foren exemple de resignació i impassibilitat davant els infortunis. De fet, aquells aspectes en què l'estoïcisme podia contradir la moral cristiana (l'apatia i el suïcidi, per exemple), foren deixats de banda, i la creença en la fortuna fou reemplaçada pel concepte de

¹⁶³ Sobre aquest tema vegeu la recent aportació de: CARRASCO MARTÍNEZ, Adolfo. "El estoicismo, una ética para la aristocracia del barroco" a: ALCALÁ-ZAMORA, José. BELENGUER CEBRIÀ, Ernest (Coords), *Calderón de la Barca y la España del Barroco*. Madrid: Centro de Estudios Políticos y Constitucionales, 2001, vol. I, p. 305-330, que seguim en aquest aspecte.

¹⁶⁴ Sobre Lipsius i el neoestoïcisme, vegeu: OESTREICH, Gerhard. *Neoestoicism and the Early Modern State*. Cambridge: Cambridge University Press, 1982; MOUCHEL, Christian (Dir). *Juste Lipse (1547-1606) en son temps. Actes du colloque de Strasbourg (1994)*. Paris, 1996.

Providència, que igualment s'escapava a la raó humana¹⁶⁵. A més, si la recerca de la virtut personal podia allunyar l'estoïcisme del cristianisme, l'apropava decididament als ideals elitistes aristocràtics. De fet, el neoestoïcisme serà un dels punts de contacte entre el tacitisme i el cristianisme. Pel que fa al delicat tema de la llibertat, el corrent neoestoic la identificà com l'aplicació del distanciament de tot allò que depèn dels altres amb l'objectiu d'evitar decepcions, de manera que el llegat d'autors com Epictet, Zenó, Marc Aureli i Sèneca fou assumit amb gran interès per intel·lectuals i aristòcrates del temps del Barroc.

8.5.2. Neoestoïcisme i esperit contrarreformista en la *Vida de Boeci* (1642)

Incomprensiblement, aquesta obra de don Francesc de Montcada no ha despertat un excessiu interès per part dels especialistes. Menéndez Pelayo s'hi referí breument en la seva *Bibliografía hispano-latina clásica* a inicis del segle XX¹⁶⁶. Posteriorment, S.Gili Gaya en tornà a donar notícia en articles breus¹⁶⁷, i no ha estat fins la recent aparició de l'aportació de González Cañal que l'obra ha començat a sortir d'un immerescut oblit. Tal i com apunta aquest darrer, la *Vida de Boeci* de Montcada mereixeria un estudi molt més ampli, alhora que una edició crítica car, si posteriorment ha caigut en l'oblit, tenim constància de l'existència de quatre manuscrits a la Biblioteca Nacional d'Espanya, a més de

¹⁶⁵ CARRASCO MARTÍNEZ, Adolfo. "El estoicismo, una ética para la aristocracia del barroco", p. 310-313.

¹⁶⁶ *Bibliografía hispano-latina clásica*. Madrid: Viuda e hijos de M. Tello, 1902, vol. I, p. 276-277.

¹⁶⁷ GILI GAYA, Samuel. " Sobre la *Vida de Boecio* de Francisco de Moncada" a *Revista de Filología Española* 14 (1927), p. 286-288.

l'edició impresa de Frankfurt. Aquesta realitat evidencia, doncs, que la *Vida de Boecio* va conèixer una considerable difusió a l'època¹⁶⁸.

Quins són els trets característics d'aquesta obra? Segons Gili Gaya, Montcada no hauria tingut la pretensió de compondre una obra erudita i respondria, de fet, a les afinitats que el noble valencià creia tenir amb l'autor del llibre *De la consolació de la filosofia*, no per ésser perseguit (Montcada gaudí de gran reconeixement polític i cultural al llarg de la seva vida, tal i com hem vist), sinó per compartir una visió estoica, no exempta d'un cert escepticisme de la vida¹⁶⁹. El text fou escrit molt probablement al llarg de la seva etapa com a diplomàtic i polític a Alemanya i a Flandes, i fou publicat set anys després de la seva mort a Frankfurt amb l'ajut de Bernardino de Rebolledo y Villamizar (1597-1676), comte de Rebolledo, governador i capità general del Palatinat inferior. De fet, en una de les primeres pàgines del llibre apareix estampat l'escut d'armes del comte de Rebolledo, i el text de Montcada ve precedit per una extensa nota elogiosa a càrrec d'Isidro Flórez de Laviada, secretari personal del comte i compilador de les seves obres. Precisament, en aquesta introducció, Flórez dóna testimoni d'una carta de condol escrita pel comte de Rebolledo a donya Catalina de Montcada, germana d'Aitona¹⁷⁰.

Passem al contingut de l'obra. La *Vida de Boecio* narra els esdeveniments més destacats de la trajectòria vital d'aquest filòsof romà. Està formada per 53 capítols molt breus, on es repassa la trajectòria de l'intel·lectual romà, des de que començà a relacionar-se amb la cort del rei Odoacre (mencionat com a *Odoacer* al text), rei dels heruls, fins al canvi dinàstic provocat per l'arribada al

¹⁶⁸ GONZÁLEZ CAÑAL, Rafael. "La Vida de Boecio" de Francisco de Moncada...", p.136-137.

¹⁶⁹ GILI GAYA, Samuel. "Introducción" a MONCADA, Francisco de. *Expedición...*, p. XIII.

¹⁷⁰ Hem reproduït aquesta carta a la p. 14.

poder pel rei ostrogot Teodoric I. Narra amb intensitat retòrica la caiguda en desgràcia de Boeci, la seva condemna a mort i el posterior penediment del monarca. Tot i així, el més destacable del llibre de Montcada no és el seguit de dades biogràfiques sobre Boeci¹⁷¹, sinó bàsicament dos altres aspectes. En primer lloc, la presència clara del llegat neoestoic, fortament perceptible al llarg de l'obra. Aquest llegat es pot copsar en les reflexions sobre la mutabilitat de la vida i en els paral·lelismes que s'establiren entre ell i Boeci. És evident que Montcada se sentí a prop de Boeci en molts aspectes. En primer terme, havia de coincidir amb la idea que a tots dos els havia tocat viure temps de crisi (ja fos el final de l'Imperi Romà d'Occident o la davallada de la Monarquia Catòlica). En el primer capítol lloa la valentia i la virtut del qui es troba

“ocupado en cargos en tiempos que la republica corre borrasça deshecha, y quanto mayor gloria se alcanza nabegando entre las furiosas olas de los mares tempestuosos de esta vida que entre la tranquilidad de los paçificos, no alterados ni moidos de la violencia de los tiempos”¹⁷².

La trajectòria vital de Montcada, lluny del centre de poder de la Monarquia Hispànica, inspirà sens dubte l'elaboració del text, ja que en un moment donat aprofita per reflexionar sobre la prudència que han d'utilitzar els governants i polítics en territoris estrangers, tal i com a ell li succeí:

“Exemplo en que se pueden mirar los que mandan en prouinçias estrangeras para vsar de templança, dexando el rigor de Señores y tomando la moderacion de padres, porque la variedad de las cosas humanas no asegura que el que hoy manda como Dios mañana no sirua como esclauo”¹⁷³.

¹⁷¹ Algunes dades aportades per Montcada, com l'autenticitat de l'obra de Boeci sobre la Santíssima Trinitat, avui en dia es troben àmpliament qüestionades. D'altra banda, el text fa referència a Procopi de Cesarea i a Jordàndez, però en comparació a l' *Expedición de los catalanes y aragoneses contra turcos y griegos* el número de referències bibliogràfiques és substancialment inferior.

¹⁷² MONCADA, Francisco de. *Vida de Annizio Manlio Torquato Severino Boeçio*, p. 52.

¹⁷³ MONCADA, Francisco de. *Vida de Annizio Manlio Torquato Severino Boeçio*, p. 61.

Un altre aspecte que sembla agermanar Boeci amb Montcada és l'afany de servir la república tot sacrificant interessos personals. Tant l'un com l'altre haguessin preferit dedicar-se a les lletres i a l'erudició, però a l'erudit romà (a l'igual que Montcada) el gust pels estudis no

“le impidieron ni retardaron el acudir en publico à las obligaciones de su cargo y profesion, siendo cosas tan diuersas y difficiles de ajustar lo actiuo del manejo publico y lo especulatiuo de las sçiençias”¹⁷⁴.

Segons Montcada, Boeci fou un home que portà una vida guiada per la justícia (*“toda su vida fue vna continua guerra contra la injustiça y maldad de los impios”¹⁷⁵*). Pel que sabem, aquesta virtut fou també present al llarg de la vida de Montcada, i per això sabem que es va doldre infinitament davant les acusacions de mal gestor que li arribaven en motiu dels fracassos militars. No és d'estranyar, doncs, que Aitona manifesti:

“Para derriuar grandes personajes siempre se les oponen delitos grauisimos y que tocan viuamente en intereses de estado, y mas en tiempo de vn rey, como Teodorico, que gouernaba subditos de diferente naçion y fe”¹⁷⁶.

Es pot afirmar, doncs, que els aspectes que cridaren més l'atenció al nostre autor sobre l'obra de Boeci serien aquells que es relacionen, tal i com acabem de veure, amb l'estoïcisme, sobretot els que fan referència a la mutabilitat de la fortuna (tractats per Boeci en el segon llibre de la seva obra) i a l'existència del mal al món, que Boeci tracta de conciliar amb l'existència d'un Ésser diví, perfecte i bondadós (llibre IV de la seva obra). Montcada admira el Boeci filòsof, aquell qui ha recuperat les obres d'Aristòtil (*“fue el primero que hizo hablar romano al príncipe de los filósofos Aristóteles”¹⁷⁷*). Però a part de la

¹⁷⁴ MONCADA, Francisco de. *Vida de Annizio Manlio Torquato Severino Boeçio*, p.100.

¹⁷⁵ MONCADA, Francisco de. *Vida de Annizio Manlio Torquato Severino Boeçio*, p. 83.

¹⁷⁶ MONCADA, Francisco de. *Vida de Annizio Manlio Torquato Severino Boeçio*, p. 95.

¹⁷⁷ MONCADA, Francisco de. *Vida de Annizio Manlio Torquato Severino Boeçio*, p. 104.

tasca de recuperació de l'Estagirita, sens dubta lloa l'home que ha sabut suportar un destí injust i alhora tràgic. Montcada té una percepció absolutament estoica sobre quin ha de ser l'objectiu de la filosofia (*"dispone el animo al desprecio de todo lo que ha de tener fin, a la estimación de todo lo que ha de ser eterno, a conformar el gusto con los decretos de la prouidència"*¹⁷⁸). Seguint aquestes consideracions, és obvi que Boeci és el perfecte neoestoic, sofert i alhora cristià:

*"Quien en la prosperidad se sabe templar y usa con modestia de su fortuna, raras vezes en la aduersidad desfallece, dando Dios por premio de la moderación la fortaleza"*¹⁷⁹.

Passem ara a les reflexions de Montcada sobre com han de governar els prínceps. Tot observant la vida de Boeci, el comte d'Osona aconsella els prínceps que sàpiguen reconèixer els mèrits dels qui treballen per a ells. Sens dubte, vida i obra s'interrelacionen:

*"Suelen los príncipes honrar con las supremas dignidades los varones señalados, no porque les amen a ellos ni a sus buenas calidades, sino por acreditarse en el mundo, de que abren camino a la virtud distribuyendo los cargos a los merecimientos y no a las personas. Pero sea este su fin o el que debe ser, mucho se alientan los vasallos a obedecer y servir bien a sus príncipes viendo poner en el gobierno sujetos dignos y que en los pasados cargos que administraron cumplieron con las obligaciones dellos con la aprobación y aplauso de buenos"*¹⁸⁰.

D'altra banda, el text de Montcada es troba farcit de reflexions crítiques sobre el món de la cort. El noble valencià és profundament respectuós envers els monarques. No dubta en afirmar l'origen diví dels monarques:

"porque los príncipes las mas vezes no se escogen, sino que se reçiben como Dios los embia y es fuerça dalles lo que se les debe mientras viuen y

¹⁷⁸ MONCADA, Francisco de. *Vida de Annizio Manlio Torquato Severino Boeçio*, p. 111.

¹⁷⁹ MONCADA, Francisco de. *Vida de Annizio Manlio Torquato Severino Boeçio*, p. 111.

¹⁸⁰ MONCADA, Francisco de. *Vida de Annizio Manlio Torquato Severino Boeçio*, p. 76.

*obligalles con el reconoçimiento de las virtudes en que se señalan à que procuren alca(n)çar las que les faltan*¹⁸¹.

Per tant, cal acceptar els reis sempre que sàpiguen exercir el poder. Tot i així, aquests sempre tenen el risc d'allunyar-se de la realitat i passar a governar oblidant el seny i la prudència: *“los príncipes puestos en su retiro oyen las voçes de la adulaçion que aconseja segun el gusto y no los gemidos y lagrimas de los que pierden la sustança*”¹⁸². Si aquesta realitat es consolida, el bon príncep passa a ser un “tyrano” o un “mal rey” al qual *“offende aquella luz que echa(n) de si las aççiones gra(n)des y heroicas de los hombres justos y constantes*”¹⁸³. Per tant, no ha de sorprendre que Montcada sigui absolutament crític envers els cortesans i aduladors, *“porque ya se sabe quan sin lados anda la virtud en las cortes de los príncipes para fiar acreçentamientos humanos*”¹⁸⁴. Sens dubte, alguns passatges de l'obra són altament crítics, com quan es refereix als cortesans que difonen calúmnies com *“canes que viuen en las cortes fiscales de la tiranya contra la inocència de los buenos*”¹⁸⁵. En definitiva, en una màxima netament neoestoica, Montcada afirma:

“Dichosos los vasallos que naçieron debaxo de reyes que sanctamente y con igualdad de aççiones acabaron el curso de sus años, y por el contrario infeliçes aquellos que gimieron toda la vida oprimidos del insubrible iugo de vn mal rey”¹⁸⁶.

En darrer terme, paga la pena destacar el caràcter profundament religiós que es pot percebre al llarg de tota l'obra. Exactament igual que en el seu llibre més conegut, Montcada escriu adoptant una perspectiva teleològica, on s'atribueix a Déu l'evolució i el curs dels esdeveniments. De fet, Boeci és mostrat amb unes

¹⁸¹ MONCADA, Francisco de. *Vida de Annizio Manlio Torquato Severino Boeçio*, p. 80.

¹⁸² MONCADA, Francisco de. *Vida de Annizio Manlio Torquato Severino Boeçio*, p. 89.

¹⁸³ MONCADA, Francisco de. *Vida de Annizio Manlio Torquato Severino Boeçio*, p. 108.

¹⁸⁴ MONCADA, Francisco de. *Vida de Annizio Manlio Torquato Severino Boeçio*, p. 78.

¹⁸⁵ MONCADA, Francisco de. *Vida de Annizio Manlio Torquato Severino Boeçio*, p. 95.

¹⁸⁶ MONCADA, Francisco de. *Vida de Annizio Manlio Torquato Severino Boeçio*, p. 127.

virtuts gairebé santificables, i totes les afirmacions que Montcada realitza les fa tenint en compte els efectes de la justícia divina en els esdeveniments humans¹⁸⁷.

8.6. CONCLUSIONS

Francesc de Montcada, erudit historiador i polític eminent. Com a erudit, és interessant destacar el seu ampli coneixement de la historiografia bizantina. Tot i que la Monarquia Catòlica i el món grec pot semblar que són dues realitats profundament diferents (especialment després de la caiguda de Constantinoble el 1453), és interessant constatar que el llegat cultural de l'hel·lenisme –ja sigui en la vessant de la Grècia antiga¹⁸⁸, prou evident, o en la del món bizantí, a priori més desconegut i, per tant, més *allunyat*- era prou conegut¹⁸⁹. I no hem de pensar només en el Montcada de l' *Expedición*. Al llarg de les pàgines anteriors hem tractat de mostrar la importància que té la seva *Vida de Boeci*, en tant que obra històrica però també com a mostra del neoestoïcisme, tan present a l'època. En l'annex de la present Tesi Doctoral presentem el text complet d'aquesta obra, tan poc difosa en l'actualitat. Per últim, no resulta intrascendent recordar el "Montcada menor", el de les dues cartes a Marca i la història de la seva família en relació al vescomtes de Bearn, que ens mostren un historiador polític i prudent. Així doncs, el desconeixement o bé una lectura massa ràpida i precipitada han comportat que historiadors de prestigi hagin

¹⁸⁷ MONCADA, Francisco de. *Vida de Annizio Manlio Torquato Severino Boeci*, p. 52.

¹⁸⁸ Aquesta permanència de l'hel·lenisme la trobem també en l'àmbit de la propaganda ideològica i política. En aquest sentit, per exemple, trobem escrits polítics de propaganda de la revolta de La Fronde que fan referència a personatges de la Grècia clàssica. Vegeu: PERNOT, M. *La Fronde*, París: Editions de Fallois, 1994, p. 248.

¹⁸⁹ De fet, són evidents els punts d'unió i les relacions –no només culturals- existents entre Grècia i Catalunya. En aquest sentit, és exacta l'afirmació de Lluís Nicolau d'Olwer: "Catalunya, poble mediterrani, troba a la Mediterrània la font de la seva puixança" (*L'expansió de Catalunya en la Mediterrània Oriental*, Barcelona: Proa, 1974 (3a ed.), p.15).

emès judicis subjectius i equivocats sobre la seva obra (per exemple, acusar Montcada de no citar les seves fonts, o considerar que la seva obra no és més que una versió barroca de la *Crònica* de Ramon Muntaner).

El Montcada polític i diplomàtic es resumeix fàcilment: una vida dedicada al servei de la Monarquia, en la qual es percep nítidament al militar i a l'home de lletres. Hem de fer esment a la seva correspondència amb Felip IV i el Comte-Duc, i també s'ha de tenir present que potser no s'han analitzat amb deteniment els textos i reflexions de caire moral i històric d'un home relacionat amb la política i la cultura del seu temps. De la lectura d'algunes de les cartes, podem extreure alguns perfils bàsics sobre qui va ser i com va tractar de viure don Francesc de Montcada. En primer lloc, un noble orgullós dels seus orígens (d'aquí es pot entendre la seva passió per la història). La seva defensa de la noblesa va, però, més enllà de qüestions estrictament erudites. Montcada viu i actua com a noble del seu temps, i bona prova d'això és el seu tarannà prudent en l'actuació duta a terme com a diplomàtic i polític en temps difícils per a la Monarquia Catòlica. En qualsevol cas, l'existència d'una persona és sempre el fruit d'experiències vitals i intel·lectuals, i se'ns fa certament difícil (alhora que inútil) destriar el noble que tracta d'assumir amb resignació (però també amb orgull) les seves difícils tasques de la de l'erudit que s'emmiralla, ni que sigui tàcitament, en el Boeci que estoicament suporta un destí molt probablement immerescut.